

RUKOPISNÝ SPISOK MATEJA BELA O ODSTRÁNENÍ NEVOLNÍCTVA

Mária Vyvíjalová

Matej Bel je v kontexte slovenských dejín osobnosť kľúčového významu. Výsledky jeho najproduktívnejšieho obdobia v sfére politického a ekonomického myslenia zhruba v rokoch 1716-1723 sú slovenskej historiografii takmer neznáme. V tejto historickej etape počas vlády Karola III. vyskytovali sa rezíduá politického myslenia pod vplyvom anglického raného osvietenstva z druhej polovice 17. stor., ktorého idey prenikali do Uhorska ešte za jeho predchodcu brata Jozefa I., oboznamovaného s vývojom spoločenského zriadenia v krajinách západnej Európy. Trnavský profesor rímskeho práva Michal Bencsik, poplatný politickému mysleniu z čias, keď Jozef I. odstránil vplyv jezuitov na viedenský dvor a sympatizoval so západoeurópskymi ideovými prúdmi, vydal šesť rokov po jeho smrti *Corpus juris ... Divi Ivonis*,¹⁾ v ktorom podľa vzoru *Leviatana*, diela anglického mysliteľa a politika Thomasa Hobbesa,²⁾ preniesol do Uhorska myšlienku absolutistického štátu budovaného na občianskych zákonoch. V spisku s predstavou zmechanizovaného štátneho útvaru,³⁾ v ktorom má byť moc prostriedkom na vybudovanie pevného spoločenského poriadku, s teóriou absolútnej superiority

1) *Corpus juris spiritu informatum principali a sanctitate DIVI IVONIS anima reipublicae. Panegyrica dictione exhibitum, dum inclyta Facultas Juridica in academica Societ. Jesu divi Joannis Baptistae basilica Tyrnaviae annuos tutelari suo divo coram senatu populoque academico honores persolveret ... Tyrnaviae 1717* Za titulnou stranou: *Divi Ivoni. Jurisperitorum principi. Juris civilis primo capiti. Post Atlantis Justiniani fata. Reipublicae consecrato heroi Herculi. Astraeae clienti. Britanniae armoricae Soloni. Trecorensium Lycurgo. Fori animae. Pauperum advocato. Qui Alciatis decisi Paulis Marsiliis unus major. Justinianum sacro docuit ore loqui. Leges et justitiam revexit civitatibus. Oppressit tyrannidem in egenos sanguinariam. Regibus regna regnis bonos cives civibus ...*

2) *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth ecclesiastical and civil. 1651.*

3) Pod symbolom umele utvoreného *Leviatana*, postavy prevzatej z biblie, predstavil Th. Hobbes štát ako mechanizmus obrovského politického tela. Podobne M. Bencsik podal predstavu o štáte pod ochranou Božského Ivona, patróna právnikov, ako o zmechanizovanom politickom tele, ktorého hlavou, dušou a okom je parovník, srdcom sú zhromaždenia a zbory, hrudou a ramiami je vojsko a nohy sú občania a ľud.

štátnej moci, od ktorej je oddelená moc štátnej byrokracie, prinášal predstavu štátu, odlišného od feudálneho, kde medzi súkromnou mocou feudálov a verejnou štátnou mocou nejestvovali zreteľné hranice. Idea štátu nového typu, transplantovaná do politického myslenia v Uhorsku roku 1717, nebola však aktuálnou pre politickú vládu Karola III., ktorý po likvidácii uhorského stavovského povstania vyvíjal snahy na petrifikovanie absolútnej moci vo feudálnej monarchii. Na viedenskom dvore opäť obnovil vplyv jezuitov a rekatolizácia sa stávala politickou axiómou pri budovaní feudálnoabsolutistickej monarchie na monokonfesionálnom princípe. Tento trend vo vývoji politiky habsburského dvora dobre pochopil M. Bencsik, ktorý sa medzitým stal profesorom uhorského štátneho práva a náhlou metamorfózou názorov sa prispôbil novému politickému kurzu. Počas uhorského snemu roku 1722 vydal tendenčný politický spis *Novissima diaeta nobilissima*,⁴⁾ v ktorom prešiel na pozíciu obhajcu absolútnej monarchie *de iure divino*.

Dozorský monopol nad vydávanou politickou spisbou a nad celou duchovnou tvorbou bol vtedy v rukách jezuitských kruhov, ktoré boli výkonným orgánom cenzorského aparátu. Vzdelanci odchovaní na cudzozemských akadémiách sa oboznamovali s hospodárskym a sociálnym vývojom v krajinách s vyspelejším spoločenským zriadením. Pod vplyvom západoeurópskeho raného osvietenstva sa orientovalo ich politické myslenie na otázku sociálneho zrovnoprávnenia, na teóriu politickej moci v štáte zabezpečujúcom ľudskú prirodzenosť. Svoje myšlienky a predstavy vkladali do spisov a aby ich politický obsah unikol pozornosti všadeprítomného argusovského zraku cenzúry, tvorili si podľa vzoru filozofov a politických teoretikov symbolový systém na komunikáciu s čitateľom z radu erudovaných a politicky uvažujúcich vzdelancov. Bohatou rečou symbolov, obrazných znakov, vyjadrovali dobovú realitu verejného a politického života, ukrývali do nich politický a sociálny tón, dezidériá súčasníkov po novom spoločenskom usporiadaní, návrhy ako dynamické impulzy pre riešenie zložitých dobových otázok. Do podobného systému symbolov uložil aj iniciatívny a politicky a ekonomicky mysliaci Matej Bel vlastné predstavy a návrhy na nové politické a spoločenské usporiadanie a s dobovým predstihom sa vyjadril k otázke premeny feudálneho Uhorska. Úlohou historika je vysondovať dynamiku

4) *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum. Sive propositiones academicae lege nobilitares ... Tyrnaviae 1722.* Bencsik obhajoval štátnu ideológiu uhorského štátu založenú na násilí. Ako kontrast k nej bola skonštruovaná nová štátna ideológia uhorského štátu opierajúca sa o súhlas, o princíp spoločenskej zmluvy v anonymne vydanom spise *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi. Sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi ... Anno 1723.* Puchovii 1728. Podrobne o tom V y v í j a l o v á, M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: Historický časopis 27, 1979, s. 369-370, 376-378.

jeho myslenia, z množstva použitých citátov vycúdiť politický obsah jeho ideového arzenálu a podľa neho rekonštituovať ideovopolitickú orientáciu a svetonázor. Túto náročnú úlohu v podobe rovnice s jednou neznámou vyrieši historik len vtedy, keď si pomocou filozofických systémov objasní teóriu politickej moci. Pri analýze a interpretácii ideového a teoretického arzenálu autora má rozhodujúci význam nielen empirická, ale predovšetkým aj symbolová rekonštrukcia, ktorá objasní jeho dynamické predstavy a v nich ukryté živé posolstvo budúcim generáciám.

Detailný výskum série Belových rukopisných prác, napísaných a do tlače pripravovaných zhruba v rokoch 1717-1723, dokazuje, že ide o komplexný celok rozvrhnutý do viacerých samostatných spisov s politickým zámerom. Patria sem Belove rukopisy: 1. *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia regni Hungariae*,⁵⁾ projekt na premenu feudálneho Uhorska vyhotovený pri otvorení uhorského snemu v máji 1722. 2. *De primo Hunnorum in Europam adventu et de iis populis, quos sedibus suis depulerunt*,⁶⁾ menší traktát o Hunoch, prechodcoch Maďarov, a o ostatných obyvateľoch, ktorých po príchode do Európy donútili migrovať z pôvodných sídel. 3. *De re vestiaria et moribus Hungarorum*,⁷⁾ spisok o kultúre odievania, zvykoch a obyčajoch a tradíciách Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Srbov, Chorvátov, Rumunov, ktorých prezentuje ako novodobé národy, a k otázke sociálneho zloženia obyvateľstva v novej spoločnosti bez feudálnych vzťahov. 4. *De re rustica Hungarorum*,⁸⁾ (s projektom na premenu feudálneho Uhorska),⁹⁾ spisok o poľnohospodárstve a všetkých hospodárskych odvetviach, o remeselníckej a domáckej výrobe Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Srbov, Chorvátov, Rumunov, ktorých stotožňuje s novodobými národmi. 5. Rukopisný výťah z *Prodromu*¹⁰⁾ vydaného roku 1723,¹¹⁾ podávajúci obraz

5) *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia regni Hungariae anno MDCCXXII mense Maio designata*. Fotokópia projektu, ktoré priložil M. Bel k spisu *De re rustica*, vo fotozbierke Historického ústavu SAV.

6) Pôvodný Belov rukopis v *Metropolitana Bibliotheca* v Ostrihome. Sign. Cat. X. Hist. I. (kkkk) no 41. Na osobitnom lístku neskôr dopísané: "Matthias Belii Dissertatio de primo Hunnorum in Hungariam adventu assumpta Prodromo per extensum mpria Matthiae Belii. Rukopis ako výňatok z *Prodromu* zaraďujeme do série Belových spisov preto, že má takú istú úpravu a je kaligraficky vyhotovený Belovou rukou ako *De servitute*."

7) Fotokópia spisku vo fotozbierke HÚ SAV.

8) Fotokópia vo fotozbierke HÚ SAV.

9) Pozri v pozn. 5.

10) *Hungariae antiquae et novae Prodromus cum specimine quomodo in singulis operis partibus elaborandis versetur auctor Matthias Bél*. Rukop. odd. Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti (ďalej O.Sz.K.). Sign. Pol. Lat. 271. Rukopis venoval Bel r. 1728 trenčianskemu županovi Jozefovi Illésházymu, ktorému bol venovaný anonymne vydaný spis *Murices ... Sive Apologia*, vytlačený v tom istom roku.

o Uhorsku ako o krajine s obrovským prírodným bohatstvom, ktorého nerastné, surovinové a iné zdroje sa dajú rentabilnou technikou využiť pre nový spôsob výroby, a o kúpeľných miestach s balneoterapiou na ukážku, ako sa liečivé pramene dajú využiť pre zdravie človeka. 6. De servitute Hungarica: quos ius consuetudinarium iobbagyones vocat¹²⁾ s kryptonymom Lanius Carpathius (Karpatský mäsiar - M. Bel pochádzal z mäsiarskej rodiny), traktát o vzniku nevoľníctva, jeho rozvoji a formách upevňovania a návrh na jeho odstránenie. Všetkých šesť rukopisných spisov, ktoré sa po Belovej smrti dostali do rozličných maďarských archívov, je vyhotovených na fóliovom formáte tým istým rukopisom. Sú to Belove vlastnoručne kaligraficky písané práce v podobnej úprave ako jeho ďalšie autografy zachované z jeho pozostalosti.¹³⁾

Keďže posledné rukopisné dielko De servitute je neoddeliteľnou súčasťou komplexu spisov, v ktorých sa nastoľuje otázka premeny feudálneho Uhorska, venujeme osobitnú pozornosť charakteristike traktátu o nevoľnom sedliactve a jeho autorstvu, ktoré sa roku 1956 poprelo Matejovi Belovi. Juraj Pavelek v príspevku O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva v Uhorsku De servitute Hungarica¹⁴⁾ označil za pôvodcu spisku spišského Nemca Jána Jonyho.¹⁵⁾ Zamietol tak údaj spišského historika J. Chr. Engela z roku 1813,¹⁶⁾ ktorý pripisoval De servitute za pôvodné dielo M. Bela a hodnotil ho ako najlepšiu jeho prácu.¹⁷⁾ Ako hlavný dôvod pre opodstatnenosť translácie autorstva z Bela na Jonyho uviedol Pavelek obsah troch poznámok v rukopisnom texte (v pozn. dd, ii, pp),¹⁸⁾ v ktorých nachádzal argu-

Bližšie o tom pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie. In: Historický časopis 24, 1976, s. 558-559.

11) B e l M., Hungariae antiquae et novae Prodomus. Norimbergae 1723.

12) Pôvodný rukopis v Metropolitana Bibliotheca v Ostrihome. Sign. Cat. II. Tit. V. Urbarium. Na obale pripísané: "De servitute Hungarica Matthiae Belii." Na ďalšom vloženom liste v neskoršej poznámke so stručnou charakteristikou rukopisu sa uvádza: "Opus et autographum Matthiae Belii." Názov spisku na margu prvej strany rukopisu pozri v pozn. 190.

13) Pozri v pozn. 181.

14) In: Historické štúdie 2, 1956, s. 54-72.

15) Tamže, s. 58.

16) Tamže, s. 56-57.

17) E n g e l J. Chr., Geschichte des ungarischen Reichs. Erster Theil. Wien 1813, s. 33: "Von ebendenselben (M. Bel - M.V.) befindet sich in der Primatialbibliothek eine sehr wichtige: Dissertatio de servitute Hungarica eorum, quos Jus consuetudinarium Iobbagiones vocat." Názov spisku Engel upravil.

18) P a v e l e k J., O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva v Uhorsku De servitute Hungarica, s. 55, 56, 59.

menty proti Belovmu autorstvu. Neskôr dopísaný text v poznámke ii¹⁹⁾ mu spochybnil Belovo autorstvo, pretože, zdôvodňoval, Bel by nebol použil o sebe slovo "celeberrimus".²⁰⁾ Vsuvku v poznámke vysvetľoval ako neskorší dodatok Jonyho, u ktorého, predpokladal, bol rukopis dlhé roky.²¹⁾ V poznámkach dd a pp sú odkazy na Jonyho spisky De auspicio regio a Dissertatio de usu et auctoritate v takej formulácii ("schediasmati nostro", "dissertatio nostra"),²²⁾ ktorá imputuje dojem, že Jony je autorom De servitute. Na základe tejto formulácie v dvoch poznámkach, bez ohľadu na celý rad ďalších a nezanedbateľných skutočností, jednoznačne prisúdil Pavelek autorstvo Jonymu. O správnosti translácie autorstva ho presviedčal aj detail, že v súvislosti so Spišskou stolicou raz uviedol autor "in hoc comitatu nostro Scepusiensi", podľa čoho súdil, že len Spišiak Jony vedel použiť "naša Spišská stolica".²³⁾ Z uvedených argumentov vyplýval Pavelkovi "celkom zrejmy dôkaz" pre Jonyho autorstvo.²⁴⁾ Podľa obsahu pripisoval spisok viac právnikovi ako historikovi, a to juristovi oboznámenému s oblasťou rímskeho práva.²⁵⁾ Napriek tomu, že mu spomenuté dôkazy presvedčivo potvrdzovali Jonyho autorstvo, jednako sa pozastavoval nad krycím menom Lanius Carpathius, ktoré stotožňoval s pseudonymom. Nevedel si zodpovedať otázku, prečo pôvodca, otvorene sa priznávajúci k vlastným spiskom, zrazu signoval De servitute pseudonymom.²⁶⁾ Túto okolnosť nezdôvodnil presvedčivo.²⁷⁾ Ani sa nepokúsil preložiť latin-

19) De servitute, § XIII (ďalej uvádzame len rímsku číslicu paragrafu), p.19, v pozn. ii: "Adde celeberrimi (!) Matthiae Belii Notitiae Hungariae novae. Tom. III. Hist. Comit. Pestiensis. Parte Spec. Memb.I. sect.1. Hist.Urbis Pestiens. cap. 1. § X sequ. p. 48. sequ." - Bývalo zvykom, že autori si pridávali k menu epiteton ornans v podobe "celeberrimus", "clarissimus" a i. Pozri pri Belovom mene "ven. rev. et cl (arissimus)" v pozn. 161.

20) P a v e l e k J., c. št., s. 55.

21) Tamže, s. 59.

22) De servitute, XII, p. 16, v pozn. dd: "Iuvabitque hoc loco legentibus ea in memoriam renovasse, quae in superpondio quod schediasmati nostro, de auspicio regio s. Stephani publicato, adiecimus, hanc in partem a nobis prolata sunt." (Jonyho spisok: De auspicio regio s. Stephani I. schediasma a superpondium de feudis Hungariae. Jenae 1717.) De servitute, XVII, p. 27, v pozn. pp: "Addi quoque poterit dissert. n. de usu et auctor. iuris Rom. in Hung. circa doct. de patr. potest. in unius procemio plenius deducta reperies, quae hic uno verbo indigitavimus." (Jonyho spisok: Dissertatio de usu et auctoritate iuris Romani in Hungaria circa doctrinam de patria potestate ... Jenae 1717).

23) P a v e l e k J., c. št., s. 56.

24) Tamže, s. 58. - O Jonyho autorstve De servitute nič nevedel M e l z e r J., Biographien berühmten Zipser. Kaschau und Leipzig 1833, s. 330.

25) Tamže, s. 56.

26) Tamže, s. 58.

27) Tamže.

skú podobu krycieho mena a jeho obsah dať do súvislosti s pôvodcom.²⁸⁾ Vznik spisku predpokladal medzi rokmi 1715-1718.²⁹⁾ O spôsobe, akým sa rukopis dostal k Belovi, uvažoval Pavelek v dvoch variáciách. V prvej predpokladal, že Jony ho poslal na posúdenie alebo na vydanie priamo Belovi.³⁰⁾ V druhej sa prikláňal k eventualite, že Jony nemal ešte rukopis pripravený do tlače, predbežne s ním oboznamoval odborníkov a za týchto okolností sa dostal aj k Belovi a po jeho smrti ho z jeho pozostalosti preniesli do ostrihomskej Metropolitnej knižnice.³¹⁾ V oboch variáciách, sugestívne imputujúcich autorstvo Jonymu, chýbala charakteristika paleografickej stránky rukopisu ako dôležitého faktora pri identifikácii pôvodcu. Podľa vlastného vyhlásenia nepoznal Pavelek pôvodný text rukopisu, k dispozícii mal iba jeho fotokópie,³²⁾ ktoré pri skúmaní paleograficky dôležitých detailov nevedia nahradiť originálnu pôvodinu. Aj sám si uvedomoval, že na fotokópiách sa nedá presne rozlišovať podčiarkovanie textu a poznámok a považoval "grafickú úpravu podčiarknutím textu ... ťažkopádnu".³³⁾ Nedocenil však kardinálnu potrebu, resp. nemal príležitosť oboznámiť sa s Belovým písmom, s jeho rukopisnou formou v jeho vlastných autografoch.

Vzhľadom na predsavzatý zámer dokázať zmenu v autorstve neobjasnil Pavelek spisok De servitute v celej šírke jeho ideového bohatstva a tak nepostrehol jeho hlavnú pointu. Konštatoval síce pokrokové názory a progresívne stanovisko pri voľbe tematiky, avšak bližšie ich nedefinoval. Najzávažnejšie partie, ak sa odtrhli od finálnej pointy, nadobudli zmysel, odlišný od významu, ktorý im pripisoval autor. Pasáž o postavení nevoľného sedliactva po Dóžovom sedliackom povstaní stožnil Pavelek len "s celkom konvenčným" opisom,³⁴⁾ nepostrehol autorovu pointu, ktorá vyjadrovala jeho pokrokové stanovisko.³⁵⁾ Text použitých citátov vyžaduje interpretáciu a reinterpretáciu. Ich absencia spôsobila, že Pavelek nepochopil jednoznačné protifeudálne stanovisko pôvodcu. Nazýval ho len "postojom uhorského občana, ktorý sa s úctou vyjadruje o bohu, kráľovi a zákonoch".³⁶⁾ V autorovej štylizácii nachádzal iba "vyjadrenia dobovej konvencie", "pečať jeho do-

28) Tamže.

29) Tamže, s. 59.

30) Tamže, s. 57.

31) Tamže, s. 70-71.

32) Tamže, s. 57.

33) Tamže, s. 64.

34) Tamže, s. 68.

35) Pozri text s pozn. 80-84.

36) P a v e l e k J., c. št., s. 71.

by" a svedectvo, že "na mnohé otázky" vedel dať len "dobovú odpoveď".³⁷⁾ Chýbala mu v spisku "ostrosť kritizovania súčasných feudálnych pomerov".³⁸⁾ Stupeň historického bádania do roku 1956, v ktorom sa odrážali dôsledky izolácie slovenských historikov od prameňov v maďarských archívoch, neposkytoval Pavelkovi potrebnú propedeutiku ku skúmanému predmetu. Nemohol si ani konfrontovať rukopis *De servitute* s Belovými autografmi, ktoré sa nachádzajú v archívoch na území Maďarska. Preto sa orientoval skôr len na obsahový výklad spisku, ktorého názov preložil "Rozprava o uhorskom nevoľníctve, ktoré sa podľa zvykového práva nazýva jobagiónstvom".³⁹⁾

Meritórne rozhodnutie o autorstve spisku *De servitute* musí bezpodmienečne predchádzať jeho rekonštrukcia a interpretácia, ktorá filozoficky a politicky objasní ideovopolitickú orientáciu autora. Pavelkom preložený názov rukopisu nevystihuje skutočný autorom zvolený predmet dobovej problematiky v traktáte, ktorý je v podstate politickým spiskom. Snaha zbaviť sedliaka nevoľníctva a dať mu atribúty občana je procesom politického uvedomenia a myslenia. Autor sa nemienil zaoberať dejinami poddanstva vo všeobecnosti. išlo mu predovšetkým o to, aby poukázal na stav nevoľníctva, na jeho pôvod, vznik a vývoj a aby nastolil postulát jeho odstránenia. Otázka zbaviť sedliaka nevoľníckych vzťahov bola politickým zámerom v spisku, ktorého názov prekladáme "Rozprava o uhorskom otroctve, zvanom podľa obyčajového práva nevoľníctvom". Autor sa obrazne vyjadril v takom zmysle, že otroctvo v Uhorsku v zmysle nevoľníckych vzťahov sa petrifikovalo na základe obyčajového práva a takým bolo aj Tripartitum, Verböczyho zbierka feudálneho práva.

V úvode *De servitute* vyzdvihol autor "dokonalú slobodu" ako najväčší poklad na svete, o hodnote ktorého by vedel ľahkovážne pochybovať len ten, kto si neuvedomuje "svoj najdôstojnejší pôvod".⁴⁰⁾ Hneď aj objasňoval, čo myslí pod pojmom "sloboda" a "najdôstojnejší pôvod" človeka. Prekážať človeku v záľube napriek prirodzenej a vzájomnej náklonnosti ľudskej vôle znamená podrobiť ho krutému panstvu.⁴¹⁾ Podľa starých Rimanov prirovnával stratu slobody k smrti. Mal na mysli osobnú slobodu človeka, stratou ktorej sa dostáva do závislosti od vôle iného a tak sa stáva jeho život podobný smrti. Vyzdvihol stav

37) Tamže.

38) Tamže, s. 55.

39) Tamže, s. 63.

40) *De servitute*, v úvode, p. 1: "Perfectae libertatis usum ... praestantissimae originis suae ..."

41) Tamže.

prírodzenosti, v ktorom boli všetci ľudia rovní a nezávislí jeden od druhého. Zdôraznil to aj citátom, že v stave prírodzenosti sa rodili všetci ľudia slobodní⁴²⁾ a viacerými odkazmi na literatúru o prírodzenom práve.⁴³⁾ Zo stavu prírodzenosti, ktorý je stavom rovnosti a slobody, vychádzal aj pri zdôvodňovaní vzniku politického spoločenstva. Axiómou z rímskeho práva ukladal predstaviteľovi štátu za povinnosť, aby vždy pamätal, že sa nikomu nesmie udeliť tolko moci, aby sloboda nebola drahšou.⁴⁴⁾ Vyslovil zásadu proti neobmedzenej, absolútnej moci vládcu, pretože, zdôrazňoval, reprezentantovi štátu "ľud zveruje moc a naňho prenáša vládu".⁴⁵⁾ Vyzdvihol formu vlády, ktorú si dobrovoľne zvolili členovia spoločenstva podľa dohody s panovníkom. V úvode sa prezentoval autor ako stúpenec zmluvnej teórie vzniku štátu, z ktorej vyplýva prírodné právo. Popri osobnej slobode vyzdvihoval súkromné vlastníctvo,⁴⁶⁾ stotožňoval ich so základnými atribútmi človeka v spoločnosti bez feudalizmu. Ako sa dostal človek zo stavu rovnosti a slobody do stavu otrockej a nevoľníckej závislosti, obrazne vyjadril v pojmoch, ktorými zdôraznil, že ľudia kedysi rovní sa postupne dostali do "okovov otroctva", že "kantár otroctva vložil na človeka človek", obmedzil jeho vôľu a konanie a tak v ňom "zničil boží obraz".⁴⁷⁾ Pôvod otroctva nachádzal vo vojnách a dával ho do rozporu so stavom prírodzenosti.⁴⁸⁾ Vznik otroctva v zmysle nevoľníckych vzťahov vyvodzoval z úzu a ľudskej nevyhnutnosti. Jeho vznik definoval právnou poučkou, podľa ktorej "mnohé nespravodlivo vykonané skutky sa postupne ako nevyhnutné vyhlasujú za správne".⁴⁹⁾ Vyznačil, že hoci pôvodne vzniklo otroctvo ako stav založený na bezpráví, postupne ho sankcionovali ako stav právny. Na základe obyčaje a nevyhnutných potrieb charakterizoval vznik nevoľníctva aj v Uhorsku, kde, prízvukoval, proti dávnomu stavu prirodzenej slobody zaviedli krutú obyčaj nevoľníctva a tak sa úzus povýšil na normu, na ktorej vybudovali postupnú inštitúciu nevoľníctva ako právny stav.⁵⁰⁾

42) Tamže: "Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur."

43) Tamže, v úvode, p. 2; VIII, p. 12.

44) Tamže, v úvode, p. 1.

45) Tamže, XII, p. 17: "... populum ei et in eum (principem - M.V.) omne imperium suum et potestatem concedere".

46) Tamže, v úvode, p. 1.

47) Tamže: "... homines ... perpetuo et absoluto servitutis iugo subicerentur ... fraenum istud homini ab homine iniectum, quo minus ipso actu secundo effectui mancipare possit quicquid primo voluntatis actu intendit, divinae imaginis infaustram illam corruptelam arguere ..."

48) Tamže, v úvode, p. 1; VIII, p. 7.

49) Tamže, v úvode, p. 2.

50) Tamže.

Citátom rímskeho Triboniána, kodifikátora občianskeho práva z čias Justiniána, zdôraznil, že otroctvo je v rozpore s ľudskou prirodzenosťou, zato však prirodzenosť nie je v rozpore s právom.⁵¹⁾

Autor dokazoval, že nevoľnícke vzťahy v ranouhorskom štáte ešte nejestvovali. Poukázal na Hunov, predchodcov Maďarov, že v čase príchodu do Panónie nepoznali "okovy otroctva", mali "úplnú a dokonalú slobodu".⁵²⁾ Na ilustráciu uviedol spoločenské zriadenie sedmohradských Sikulov, o ktorých tradoval názor, že sú zvyškami Hunov. O členoch sikulského spoločenstva konštatoval, že sa považovali za slobodných občanov, nikto si z nich nerobil nárok na väčšiu výsadu. Aj najchudobnejší spomedzi nich bol pod tak takou istou ochranou zákona ako najbohatší. V prípade, ak konal Sikul proti verejnému blahu štátu a proti slobode, ktorú si vážili ako najdrahší poklad, a neuposlúchol výzvu brániť ju proti nepriateľovi, pozbavili ho súkromného vlastníctva, ba aj života.⁵³⁾ Zo spoločenského zriadenia Sikulov vyvodzoval, že Huni, ich dávni predchodcovia, boli slobodní a nezávislí a nepoznali nevoľníctvo.⁵⁴⁾ Zároveň negoval dobovú tézu, v ktorej sa odvodzoval pôvod Maďarov od biblického Hunora a Magora, pretože, s dôrazom prízvukoval, pochádzali z línie Nimrodových potomkov.⁵⁵⁾ Tomuto tvrdeniu v Thuróczyho kronike a vo Verböczyho Tripartitum nepriznával oprávnenosť.⁵⁶⁾ Téza, priznávajúca dedičné nástupníctvo Nimrodovým potomkom, bola základným prvkom v patriarchálnej teórii vzniku uhorského štátu opierajúcej sa o násilie. Medzi Nimrodovými potomkami sa totiž vyskytovala osoba s uchvatiteľskou mocou (Chámov vnuk Nabrod) a od nej sa v patriarchálnej teórii vzniku uhorského štátu odvodzoval pôvod uhorských kráľov a zdôvodňovala ich absolútna moc *de iure divino*.⁵⁷⁾ Autor neuznával platnosť patriarchálnej teórie vzniku uhorského štátu, pretože negovala stav prirodzenosti a rovnosti a neuznávala prirodzené právo. V ranouhorskom štáte dokazoval existenciu spoločenstva obdobného u Hunov. Ilustroval ho z čias príchodu Hunov do Panó-

51) Tamže.

52) Tamže, I, p. 2.

53) Tamže, I, p. 4. Bel tu čerpal zo spisu Hungaria od humanistu Mikuláša Oláha (1536). Podrobnejšie o jeho renesančnom právnom myslení V y v í j a l o v á M., Osvietenský program Adama Františka Kollára. In: Literárnomúzejný letopis 16, 1981 (v tlači).

54) Tamže.

55) Tamže. - R. 1722 odvodzoval pôvod Maďarov od Nimrodovho potomka Cháma trnavský právnik M. B e n c s i k, Novissima diaeta nobilissima, s. 107.

56) De servitute, I, p. 5.

57) Pozri o tom V y v í j a l o v á M., Sociálne a politické myslenie bernolákovcov. In: Historický časopis 26, 1978, s. 242. V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii z roku 1723. In: Filozofia 34, 1979, s. 463.

nie, ktorí si so spoločným súhlasom volili vládcu, aby urovnával spory a vykonával tresty.⁵⁸⁾ Vyzdvihol, že členovia spoločenstva mali pôvodne zákonodarnú a výkonnú moc vo vlastných rukách a že ju dobrovoľne preniesli na vládcu. Aj podľa Verböczyho Tripartitum dokazoval, že "zákonodarná moc patrila kedysi ľudu".⁵⁹⁾ V spoločenstve Hunov predpokladal charakter predfeudálnej formácie s otrokárskou demokraciou. Zákonodarnú a výkonnú moc priznával spoločenstvu aj v novozaloženom uhorskom štáte až do čias vlády Gejzu I.⁶⁰⁾ Zdôrazňoval, že v tomto období boli všetci rovní a slobodní a panovala nielen "spravodlivosť a právo, ale priamo povinnosť", aby nikto neuvážene nenariaďoval to, čo by mu bolo na hanbu a na záhubu celého spoločenstva".⁶¹⁾ Ranouhorský štát charakterizoval ako spoločenstvo s absenciou feudálnych vzťahov a absolútnej formy vlády. Kritizoval stav, keď členovia uhorského spoločenstva, patriaci v Európe medzi najslobodnejších, pripustili neskôr stratu slobody časti vlastných príslušníkov.⁶²⁾ Za jednu z príčin vzniku nevoľníctva považoval porušovanie zákonov ustanovených "ľudom",⁶³⁾ členmi spoločenstva. Nevoľníctvo rátať za trest ako právny dôsledok za prestúpenie zákonných ustanovení. Prechod kráľovskej moci obmedzenej zákonmi k neobmedzenej, absolútnej moci dával v období rozšírenia kresťanstva, keď si členovia uhorského spoločenstva dobrovoľne zvolili Štefana za kráľa a hneď ho aj korunovali. Dôsledky tohto aktu zdôvodňoval, že vtedy so spoločným súhlasom preniesli všetku moc spoločenstva na uhorskú korunu a panovníka. Panovník získal právo udeľovať šľachtické predikáty a donácie a vtedy sa aj začali diferencovať šľachtici od nešľachticov.⁶⁴⁾ Potom autor prenikavo odhaľoval neoddeliteľnú väzbu medzi panovníkom a šľachticom, ktorí nemôžu jeden bez druhého existovať: panovník len vtedy, keď ho šľachtic zvolí, šľachtic zase len vtedy, ak ho panovník obdaruje šľachtickým predikátom.⁶⁵⁾ Komentoval predstavu, čo sa ujala v uhorskom práve, že uhorská koruna je jediným zdrojom pre udeľovanie šľach-

58) De servitute, II, p.5: "egressi ex Scythia Hunni ... capitaneis ordinatis et uno praeterea rectore ad lites dissidentium sopiendas furesque et latrones ac alios malefactores castigandos, unanimiter electo atque constituto, communi omnium sententia decretoque edictum fuit ..."

59) Tamže, XII, p. 16: "... potestatem leges ferendi olim apud populum fuisse".

60) Tamže, II, p. 6.

61) Tamže, XI, p. 15.

62) Tamže.

63) Tamže, XII, p. 16.

64) Tamže, XII, p. 16-17.

65) Tamže, XII, p. 17.

tických majetkov, z ktorých vznikli rodové feudálne majetky.⁶⁶⁾ Definoval súčasne vznik rodovej feudálnej šľachty. Uhorský kráľovský zákon, v ktorom sa sankcionovalo prenesenie moci a donačného práva na panovníka, dával do ostrého protikladu so zákonom o panovníckej moci z rímskeho občianskeho práva, v ktorom sa vyzdvihovalo, že panovníkovi "ľud" zveruje všetku moc a naňho prenáša vládu.⁶⁷⁾ Odvolával sa na kompilačný kódex *Corpus iuris civilis* z čias byzantského cisára Justiniána I., ktorý bol až do 19. stor. jediným prameňom pre poznanie rímskeho práva. Formu vlády so superioritou zákonov vyznačil výrokom vtedajšieho prohibitovaného právnika Carpzovia, ktorý pod kráľovským zákonom rozumel dohody Germánov "ustanovujúce skôr to, čo panovník nesmie konať, ako to, čo konať smie".⁶⁸⁾ Panovnícku moc obmedzenú zákonmi vyzdvihol aj v texte s postulátom pre reprezentanta štátu, aby "nerobil nátlak a vždy pamätal na to, že nikomu neslobodno udeliť takú veľkú moc, aby sloboda nebola drahšou".⁶⁹⁾ Poukázal na súčasné Uhorsko, že v ňom panovnícka moc obmedzená zákonmi nejestvuje.⁷⁰⁾ Nepriamo vyzdvihol jeho absolútnu formu vlády. Zdôraznil u vynikajúcich mužov ušľachtilého ducha, že neznášajú kráľovské nariadenia, hoci by boli najprospešnejšie.⁷¹⁾ Poukázal na odporcov kráľovskej absolútnej moci. Autor sa prezentoval znalcom predfeudálneho rímskeho práva, ktoré využíval ako politickú zbraň proti feudálnemu právu. Dokazoval recepciu rímskeho práva aj do uhorského práva.^{71a)} Ideový arzenál autora opierajúci sa o rímske právo, ktoré nepoznalo feudálne vzťahy a ktorého princípy prevzala anglická buržoázia 17. stor., potvrdzuje protifeudálne stanovisko pôvodcu *De servitute*. V oblasti politickej nadstavby sa prezentoval stúpencom pofeudálneho typu monarchie s konštitučnou formou vlády, ktorá zabezpečuje rozvoj novej pofeudálnej spoločnosti.

Za jednu z hlavných príčin vzniku nevoľníctva považoval autor sociálnu diferenciáciu. Jej pôvod nachádzal v nariadení Štefana I.,

66) Tamže, XII, s. 16.

67) Tamže, XII, p. 17. Pozri v pozn. 45.

68) *De servitute*, XII, p. 17.

69) Tamže, v úvode, p. 1.

70) Tamže, XII, p. 17: "... dici nequeatur, legis regiae significationem in iure nostro ... receptam esse".

71) Tamže, VIII, p. 12.

71a) V rukopisných *Miscellanea scientifica* (tom. II, fol. 164) si zapísal Bel definíciu občianskeho práva: "Ius civile est, quod superior ad utilitatem rei-publicae promovendam aequalitatem inter cives servandam constituit. Est autem superior vel princeps in statu monarchico, vel primores in aristocratico, vel populus in statu democratico." Autograf v Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 67/I-III vol. *Miscellanea scientifica* obsahujú kritické poznámky M. Bela pri štúdiu filozofickej, politickej, ekonomickej a inej literatúry.

ktoré vydal v domnienke, že by bolo v rozpore so stavom slobody, ak by sa slobodní a urodzení ženili so slúžkou alebo s osobou vo feudálnej závislosti od iného. Zákonným nariadením ustanovil takýchto ľudí potrestať stratou slobody a uvrhnúť do nevoľníctva.⁷²⁾ Toto ustanovenie považoval autor za prvý krok k spoločenskej diskriminácii a odmietol mu priznať oprávnenosť.⁷³⁾ Ostro protestoval proti tomu, že by manželstvo uzavreté medzi urodzeným mužom a ženou plebejského pôvodu alebo so slúžkou iného zasluhovalo trest uvrhnutím do nevoľníctva.⁷⁴⁾ Veľkú pozornosť venoval otázke, či chudoba alebo nevedomosť priviedli človeka do nevoľníctva. Ako obhajca stavu prirodzenosti a rovnosti nepripúšťal, že by členovia uhorského spoločenstva, od prirodzenosti slobodní, boli pre biedu vydali vlastný život nadvláde iným.⁷⁵⁾ Nepriznával opodstatnenosť Thuróczyho výrokom, ktoré od neho prevzal a dovedna spojil Verböczy v Tripartitum, kde konštatoval, že stratu osobnej slobody spôsobila "sčasti nevedomosť ľudí narodených len pre pluh a bič a sčasti zákon, ustanovený spoločenstvom o štáte a vojenskom remesle v Panónii celkom ešte nezaujatej".⁷⁶⁾ Autor zavrhol náhľad, že by sa stal niekto nevoľníkom pre vrodenú nevedomosť. Dokazoval, že nejestvuje nijaké zákonné opatrenie, v ktorom by sa tvrdilo, že sa niekto narodil len pro pluh a bič. Odmietol Aristotelov výrok, v ktorom zdôvodňoval vznik otroctva pre nevedomosť. Akcentoval, že ľudia sú si od prirodzenosti rovní a že z nerovnosti fyzických dispozícií nevyplýva nerovnosť práva.⁷⁷⁾ Podriadenosť nejestvuje od prirodzenosti, vynútili si ju okolnosti a vyvinula sa z medzinárodného práva.⁷⁸⁾ Zdôvodňovaním, že nevedomosť nie je vlastnosťou od prirodzenosti, ale iba dôsledkom nedostatočnej výchovy,⁷⁹⁾ prezrádzal autor psychologický postreh pedagóga.

Dávnu slobodu sťahovania sedliakov dával autor do kontrastu s ich

72) De servitute, III, p. 7.

73) Tamže.

74) Tamže: "... non immerito disputari posset, utrum connubium a nobili cum plebeia aut ancilla alterius institutum servitutis iugo compensari merueritur."

75) Tamže, VII-VIII, p. 10-13.

76) Tamže, VIII, p. 11.

77) Tamže, VIII, p. 12: "Multo minus autem origo eisdem a particulari quorundam natura et stupiditate, quod Aristoteli visum fuit, poterit arcessi. Cum supra naturalis hominum aequalitas sufficienter sit demonstrata; et praeterea ab inaequalitate physica eaque accidentali ad inaequalitatem iuris non possit valere consequentia."

78) Tamže: "... ea ratione ... non nisi per posterius subiectionem attribues naturae. Rectius iuri gentium, quo usu exigente et necessitatibus humanis multa per retiocinationem introducta sunt ..."

79) Tamže, VIII, p. 12-13.

postavením po Dóžovom sedliackom povstaní.⁸⁰⁾ V súvislosti s týmto povstaním objasňoval dôsledky, ktoré postihli sedliakov za to, že začali trhať kantáre a vzbúрили sa proti uhorskej šľachte. Ako trest ich stihla strata osobnej slobody a súkromného vlastníctva a tak sa dostali právom večnej držby do právomoci zemepánov.⁸¹⁾ Dekrétom Vladislava II. z roku 1514 ilustroval, v čom sa nevoľní sedliaci stali objektom nedôvery a ako sa charakterizovala kolektívna vina a trest. Pôvodne mal kolektívny trest postihnúť všetkých sedliakov zúčastnených v povstaní. Keďže však nemohli vyhubiť všetok sedliacký ľud, bez ktorého by šľachta nemohla jestvovať, nariadili potrestat smrťou len osnovateľov a predákov vzbury. Ostatní sedliaci po zaplatení škôd a po zložení sľubu poslušnosti ostali na osobách bez ujmy. Jednako však na večnú pamiatku vzbury proti zemepánom postihol sedliakov a ich potomkov trest odňatia slobody sťahovania.⁸²⁾ Autor doplnil kolektívny trest sedliakov ďalším neľudským ustanovením z roku 1514, ktoré spoločensky diskriminovalo sedliakov. Vyzdvihol z neho text, podľa ktorého osoba sedliackeho pôvodu sa nesmela stať biskupom a keby hodnosť aj dosiahla, nikto jej nebol povinný dávať deviatky. Nikto zo sedliackeho rodu sa nesmel stať občanom a ako taký zastávať funkciu richtára, prísažného alebo šafára medzi sedliakmi, vykonávať úrad na dvore panovníka, šľachty a zemepánov alebo zastávať akékoľvek čestné miesto.⁸³⁾ V skutočnosti išlo o 24. a 47. zák.čl. z roku 1514, v ktorom sa kolektívny trest v podobe spoločenskej diskriminácie uvažoval na celé sedliactvo, nazývané "prekliatym rodom" a do okovov nevoľníctva uvrhnutým na večné časy.⁸⁴⁾ Autor prenikavo odhaľoval, že uhorské obyčajové právo zbavilo sedliaka ľudskej dôstojnosti, petrifikovalo jeho nevoľnícku závislosť a po Dóžovom povstaní sankcionovalo kolektívny trest vo forme spoločenskej diskriminácie na celé sedliactvo a jeho budúce pokolenia a rovnako aj na vzdelancov pochádzajúcich z ich radov. Postavenie nevoľného sedliactva, do ktorého sa dostalo roku 1514, charakterizoval aj v súčasnosti, hoci uplynulo od vtedy ďalších dvesto rokov, ako nezmenený krutý údel.

80) Tamže, XIII, p. 18-20. - Vo vedeckých poznámkach *Miscellanea scientifica* (tom. II, fol. 170) zaznamenal si Bel, že súčasný stav nevoľných sedliakov je odlišný od ich postavenia v časoch, keď mali slobodu sťahovania: "Quod autem de jobbagyones Hungariae attinet. Dispar est conditio eorum, quibus olim libera transmigrandi fuit relicta facultas, quae demum propter tumultuationem Georgii Székely A. 1513 facta, sublata est ..."

81) De servitute, XIII, p. 18-19.

82) Tamže.

83) Tamže, XIII, p. 19-20.

84) *Corpus Juris Hungarici*. 1000-1526. Budapest 1899, s. 716, 726. V 47. zák. čl.: "... tanquam maledictae generationis; iugo perpetuae servitutis et rusticitatis subiecti".

Podrobnou interpretáciou celého radu uhorských zákonných článkov z rokov 1538, 1546, 1548, 1550, 1552, 1553, 1556, 1658 a 1715 poukázal autor na náznaky ochoty panovníka povoliť sedliakom slobodu sťahovania.⁸⁵⁾ Na interpretáciu si zvolil pozoruhodné štyri zákonné články 21-24 z roku 1538, podľa ktorých sa mala pripustiť sloboda sťahovania, priznať sedliakovi nárok na súkromné vlastníctvo, získané vlastnou prácou na pôde zemepána, rešpektovať jeho slobodnú vôľu pri rozhodovaní o odchode a trestom stíhať konanie zemepána, ak by násilne ovplyvňoval slobodnú vôľu sedliaka.⁸⁶⁾ Ďalší náznak ochoty riešiť otázku slobodného sťahovania sedliakov videl autor v ustanovení z roku 1556, v ktorom sa malo povoliť "slobodné sťahovanie na večné časy" v rámci Uhorska, avšak v praxi sa presvedčil, že nemalo nijaký význam.⁸⁷⁾ V skutočnosti administratívny postup pri povoľovaní slobody sťahovania závisel od vymedzeného pravidla s celým radom podmienok, ktoré jednak pripúšťali rozdielny výklad a jednak ostávali len mŕtvymi literami, pretože šľachta ich v praxi nerešpektovala. Interpretáciou obsahu zákonných článkov o slobode sťahovania sedliakov a skúmaním, ako sa dodržiavanie ustanovení odrážalo v praxi, kde ich šľachta sabotovala, ilustroval postavenie sedliaka, ktorý v okovách nevoľníctva bol pozbavený základných atribútov človeka.

Autor si všimol aj povinnosti a služby sedliakov voči zemepánom.⁸⁸⁾ V ich feudálnych bremenách zisťoval veľké rozdiely podľa miesta, obdobia a stolice napriek tomu, že zákon jednotne stanovil počet dní, ktoré majú sedliaci odpracovať zemepánovi. Konfrontáciu textu zákonodarcu s praxou výstižne komentoval: "Ak sa opýtame skúsenosti, po pravde najlepšej učiteľky, odpovie nám, prebada, že títo úbohí sedliaci sú povinní vykonávať roboty nielen jeden deň v týždni, ale že ich zemepáni nútia robotovať aj celé týždne".⁸⁹⁾ Poukazoval na časté suplikácie tých sedliakov, čo bývajú na majetkoch v bezprostrednej blízkosti zemepána. Do kontrastu s nimi dával sedliakov, ktorí žijú vo vzdialenosti od zemepánov a namiesto roboty im odvádzajú peňažné dávky. Vyzdvihoval prechod z robotnej renty na peňažnú v Zemplínskej stolici a v oblastiach pri Tise, ktoré patrili zemepánom Spišskej stolice. Dokazoval, že tam sedliaci neboli povinní vykonávať zemepánovi robotu, ak mu dávali stanovený peňažný poplatok a odovzdávali

85) De servitute, XIV-XV, p. 20-24.

86) Tamže, XIV, p. 20-21.

87) Tamže, XV, p. 23-24.

88) Tamže, XVI-XVII, p. 24-28.

89) Tamže, XVII, p. 26.

desiatok z úrody vína.⁹⁰⁾ Zdôrazňoval, že sedliaci, ktorým dovolili prechod na peňažnú rentu, boli právom považovaní za oslobodených od všetkého útlaku.⁹¹⁾ Poukázal na Spišskú stolicu, kde sedliak a aj želiar namiesto roboty odvádzali peňažné dávky. Konštatoval to ako reálnu skutočnosť napr. v Lomnici a v Huncovciach,⁹²⁾ mestečkách, ktoré boli zálohované Poľsku, a miernejšie nevolnícke bremená sa v nich podstatne líšili od uhorských. V súvislosti s prechodom na peňažnú rentu odkazoval na príslušné pasáže vo Verböczyho Tripartitum, o ktorých dokazoval, že boli prevzaté z rímskeho práva, a toto zase vyzdvihoval ako najlepší prameň mnohých uhorských zákonov.⁹³⁾ Ako príklad uviedol uhorských žoldnierov, čo podľa potreby vykonávajú službu za peniaze a pritom ich rátajú medzi osoby, ktoré sa pridržiavajú práva platného v iných krajinách.⁹⁴⁾ Autorov akcent na peňažnej rente sedliaka a vyplácanie žoldu vojakom v peniazoch je v zhode s dôležitými podmienkami, podporujúcimi prechod feudálnej ekonomiky k novému spôsobu výroby, k ekonomike pofeudálneho obdobia, ktorej razil cestu Matej Bel v projekte na premenu feudálneho Uhorska vypracovanom v máji 1722.⁹⁵⁾ Rovnako negácia feudálneho práva teoretickým arzenálom rímskeho práva, z ktorého vychádzala aj novodobá teória súkromného vlastníctva v anglickom ranom osvietenstve a ktoré sa stalo právnym kódexom anglickej pofeudálnej spoločnosti, buržoázie v úlohe likvidátorky feudalizmu, je preukazným svedectvom, že autor *De servitute* mal na mysli predstavu prebudovať feudálne Uhorsko v nové, buržoázne spoločenské zriadenie. Predstavu o ekonomickej prestavbe krajiny predchádzala autorova idea metamorfózy v politickej nadstavbe, premeniť absolútnu formu vlády s monizmom panovníckej moci na konštitučnú formu vlády, v ktorej sa uplatňuje superiorita zákonov nad panovníckou mocou a jestvuje oddelená zákonodarná a výkonná moc.⁹⁶⁾ V tejto forme vlády v konštitučnej monarchii videl zabezpečený prechod od feudalizmu k spoločenskému zriadeniu s novou sociálnou štruktúrou. Predstavu premeny feudálnej prísne diferencovanej spoločnosti v novú spoločenskú formáciu s občianskou rovnosťou vložil Bel do spisku *De re vestia-*

90) Tamže: "... operasque suas commode in natura exhibere nequeant, tunc incumbentem sibi laborem, paratae pecuniae numeratione compensare potuerunt."

91) Tamže: "... ab omni ipsorum impetitione liberi esse merito censentur..."

92) Tamže, XVII, p. 26-27.

93) Tamže, XVII, p. 27.

94) Tamže.

95) *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia*, p. 2, 7, 8. Pozri v pozn. 128.

96) *De servitute*, II, p. 5, 6; XI, p. 15; v úvode, p. 1.

ria.⁹⁷⁾ V projekte z roku 1722 rátať so sedliakmi ako so samovýrobcami, hospodáriacimi na vlastnom súkromnom majetku.⁹⁸⁾ Vrcholnou pointou spisku *De servitute* bol postulát odstrániť nevoľníctvo.⁹⁹⁾

Na oslobodenie sedliactva z nevoľníckych vzťahov uviedol autor viaceré spôsoby. Ako príklad spomenul kráľovské nariadenie, prevzaté Verböczym do *Tripartitum*, v ktorom sa povoľovalo povýšiť do zemianskeho stavu aj bez udelenia donačného majetku, keď panovník osobu plebejského pôvodu zbaví nevoľníctva a inskripciou je uvedie medzi zemanov. Autor vyvodil z ustanovenia paralelu, že rovnako môže konať aj zemepán. Ak zeman z vlastnej vôle prepustí nevoľného sedliaka na slobodu, nikto mu v tom nebude prekážať, smie to urobiť bez vyžiadania mienky zemanov.¹⁰⁰⁾ Ďalší spôsob udeliť nevoľnému sedliakovi slobodu z charitatívnych pohnútok zemepána dokazoval podľa zákonných článkov z rokov 1622 a 1630. Z ich obsahu vyvodzoval, že ak platí zásada, že bez odporúčania a súhlasu zemepána a stolice sa nesmie sedliakovi ako nájomcovi pôdy darovať armáles a osobe plebejského pôvodu zemianstvo, dá sa z textu zákonných článkov vyrozumiť aj taký zmysel, že v prípade, ak sa podmienka odporúčania a súhlasu splní, niet prekážky udeliť sedliakovi zemiansky titul. Odkazoval na prípady armálistov a osoby meštianskeho a plebejského pôvodu, ktorým, podľa Verböczyho, udelil panovník zemiansky erb bez majetkovej donácie.¹⁰¹⁾ V zákonníku Štefana I. našiel dôkazy, že počas jeho vlády z charity udeľovali na základe svedectva sluhom a slúžkam slobodu a po smrti ich zemepána nikto ich nesmel znova uvrhnúť do nevoľníctva.¹⁰²⁾ Oslobodenie nevoľníka uvádzal prepúšťacím listom.¹⁰³⁾ Ďalší dôvod prepustiť nevoľníka na slobodu nachádzal vo vernej službe zemepánovi. Prepustenie za verné služby predpokladal u slobodníkov (libertínov), ktorí netvorili porty a platili dane len podľa potreby a záujmu štátu a stolice.¹⁰⁴⁾ Textom zákonného článku z roku 1647 ilustroval, že za slobodníkmi sa bezprostredne uvádzajú obchodníci, kupci, kramári, priekupníci s dobytkom a aj cudzozemskí kupci, ďalej anabaptisti a ži-

97) *De re vestiaria*, v úvode. Bel tu vyzdvihuje remeselnícky a roľnícky ľud ako základnú sociálnu zložku novej spoločnosti. Pozri v pozn. 142.

98) *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia*, p. 7, 8. Sedliakov tu rátať Bel ako dorábateľov obilia a chovateľov dobytká.

99) *De servitute*, XVIII, p. 28-31.

100) Tamže, XVIII, p. 28.

101) Tamže, XVIII, p. 28-29.

102) Tamže, XVIII, p. 29.

103) Tamže.

104) Tamže, XVIII, p. 30.

dia, Kumáni a Jazygovia, Rusíni a Rumuni, mlynári, uhliari atď.¹⁰⁵⁾ Nepriamo poukázal na to, že stav kupecký a remeselnícky ako aj príslušníkov rozdielných konfesíí a národností ráta medzi slobodníkmi. Aj inškripcionalistov, ktorí za verné služby zemepánovi získali inškripciou, zápisom, prevod jeho domu za stanovenú peňažnú sumu a boli oslobodení od všetkých povinností voči nemu, považoval za slobodníkov.¹⁰⁶⁾ Do tejto kategórie ráta aj príslušníkov vojenského remesla a slobodných povolání.¹⁰⁷⁾ U vojakov vyzdvihol, že za udatnosť a chrabrosť získavajú vojenskú hodnosť a od panovníka povýšenie do zemianskeho stavu. Rovnaký, ba ešte väčší význam pripisoval osobám slobodných povolání, vzdelancom, ktorých nazýval "vojakmi v občianskom odeve".¹⁰⁸⁾ Prvých ráta do vojenského a druhých do skorovojenského tábora. Toto zaradenie komentoval slovami, že vzdelanci sa tak isto ako vojaci starajú o ľudské pokolenie, ako keby v urputných bitkách "zachraňovali vlasť a rodičov".¹⁰⁹⁾ Obrazne poukázal na podmienku vo feudálnom práve, podľa ktorej sa zemianstvo a jeho sprievodné atribúty udeľovali iba za vojenské zásluhy, len tým, čo bojovali za vlasť pre ktorú sa údajne "rodí človek viac ako pre rodičov".¹¹⁰⁾ Odkazoval na právnický kódex, v ktorom sa dovoľovalo pestovateľov vzdelávateľského umenia zbaviť údelu nevoľného sedliaka a prepustiť na slobodu. Pochybovačov upozorňoval na 17. zák. čl. z roku 1622, v ktorom sa odporúčalo dávať prednosť vojakom, majstrom a pestovateľom vzdelávateľského umenia.¹¹¹⁾ Ďalší spôsob odstrániť nevoľníctvo uvádzal právom adopcie. U Verböczyho sa presvedčil, že zeman smel s panovníkovým súhlasom adoptovať sedliaka za syna a ustanoviť ho a jeho potomkov za dedičov vlastného majetku.¹¹²⁾ Ako posledný spôsob prepustenia na slobodu navrhoval závetom. Odporúčal, že testamentárne prepúšťanie na slobodu sa má vo všeobecnosti povoľovať, pretože nejestvujú dôkazy o tom, že by bola táto forma v Uhorsku zakázaná.¹¹³⁾

105) Tamže.

106) Tamže.

107) Tamže, XVIII, p. 30: "... militiae liberaliumque artium cultura ... illa castrensis, hac quasi-castrensis dicitur".

108) Tamže: "Par, si non maior ratio est militiae togatae".

109) Tamže, XVIII, p. 30-31. Pozri aj v pozn. 107.

110) Túto zásadu zdôrazňoval r. 1722 M. B e n c s i k, Novissima dieta nobilissima, v úvode ku šľachte.

111) De servitute, XVIII, p. 31.

112) Tamže.

113) Tamže. - V Miscellanea scientifica (tom. II., fol. 170) je stopa o tom, keď študoval Bel problematiku o povyšovaní do zemianskeho stavu kráľovskou donáciou, armádesmi, adopciou, perfekciou a prijímaním aj cudzincov.

V návrhu na odstránenie nevoľníctva použil autor na oslobodenie sedliaka spod feudálnych vzťahov spôsob prepustenia z dobrej vôle alebo z charitatívnych pohnútok zemepána, povýšením sedliaka do zemianskeho stavu bez majetkovej donácie opäť z dobrej vôle, prepustením na slobodu prepúšťacím listom, vo forme odmeny za vernú službu, adopciou a závetom. Pri všetkých spôsoboch prepustenia na slobodu rátať s ochotou a dobrou vôľou zemepána, ktorá sa dá po zmene vo feudálnej politickej nadstavbe ovplyvňovať zákonnými opatreniami. Autor sa tu prezentuje prívržencom kompromisu, typického pri vzniku konštitučnej monarchie v evolučnom Anglicku roku 1688, kde sa šľachta, naklonená novému spoločenskému vývoju, kompromisom spojila s meštianstvom a sedliactvom a po likvidácii feudalizmu zaviedla buržoázne spoločenské zriadenie. Autorove politické názory v otázke premeny feudalizmu v novú spoločenskú formáciu v období upevňovania absolutistickej monarchie Karolom III. vyjadrujú s dobovým predstihom pokrokové stanovisko a odráža sa v nich znalosť historickej zákonitosti spoločenského vývoja. Demokratický obsah má jeho postoj k ľudu. Poľnohospodársky a remeselnícky ľud a vzdelancov pochádzajúcich z ich radov rátať Bel za rovnocennú sociálnu zložku, od prírody usposobenú pre fyzický a psychický rozvoj a schopnú zastávať dôležitú úlohu v novej spoločnosti.¹¹⁴⁾ Feudálnemu pojmu "ľud" vzťahujúcemu sa výlučne na privilegované vrstvy, ustálenému kodifikátorom feudálneho práva, dáva autor De servitute novodobý obsah v zmysle súhrnu všetkých obyvateľov s rozdielnou sociálnou, konfesionálnou a nacionálnou príslušnosťou,¹¹⁵⁾ ktorým konštitučná forma vlády zabezpečuje rovnosť pred zákonmi.

Rekonštrukcia a interpretácia niekoľkých partíí v spisku De servitute¹¹⁶⁾ dokazuje pokrokový svetonázor autora, ktorý pod vplyvom ideí európskeho raného osvietenstva teoreticky nastolil premenu feudálnej spoločnosti v nové spoločenské zriadenie s rovnosťou občanov pred zákonmi. Teóriou spoločenskej zmluvy motivoval vznik uhorského štátu. Princípmi predfeudálneho rímskeho práva charakterizoval ranouhorský štát ako spoločenstvo, ktorému patrila zákonodarná a výkonná moc, nejestvovala v ňom neobmedzená forma vlády a feudalizmus. Vznik absolutnej panovníckej moci a feudálnej triednej diferenciácie definoval v období, keď preniesli moc spoločenstva na uhorskú korunu a panovní-

114) B e l M., De re vestiaria et moribus Hungarorum. Pozri v pozn. 142.

115) Pozri text s pozn. 105.

116) O súvislosti spisku De servitute s ostatnými Belovými rukopisnými prácami napísanými zhruba do r. 1722 pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel, politický mysliteľ európskeho formátu. In: Literárnomúzejný letopis 15, 1980 (v tlači).

ka. Proti ideológii feudálneho štátu založeného na násilí prinášal novú štátnu ideológiu uhorského štátu opierajúcu sa o súhlas. Teóriou spoločenskej zmluvy a z nej vyplývajúcim prirodzeným právom nastroľoval predstavu štátu zodpovedajúceho ľudskej prirodzenosti. Teoretickým arzenálom z rímskeho práva zdôvodňoval v súčasnom Uhorsku prechod od feudalizmu k novej spoločenskej formácii, rešpektujúcej osobnú slobodu a súkromné vlastníctvo ako základné atribúty človeka. Podľa vzoru z anglického raného osvietenstva razil cestu rozvoju pofeudálnej spoločnosti v rámci monarchie s konštitučnou formou vlády. Že poznal myšlienky o pôvode, rozsahu a účelu občianskej vlády z politického spisu anglického filozofa Johna Locka, svedčí jeho ideový arzenál, kde rímskym právom a ideami novodobých právnikov čerpajúcich z rímskeho práva vyjadril v skutočnosti teóriu súkromného vlastníctva a teóriu politickej moci v záujme rozvoja už novej pofeudálnej spoločnosti,¹¹⁷⁾ ktorej ideológiu prvý raz sformuloval anglický politický teoretik.¹¹⁸⁾ Pojem "okovy otroctva" v zmysle feudálnych vzťahov ako neprijateľný protiklad stavu prirodzenosti a rovnosti prevzal zo spisu *Two Treatises of Government*, kde Locke kritizoval politické pseudonázory predchodcu Roberta Filmera, pôvodcu patriarchálnej teórie vzniku štátu, zdôvodňujúcej absolútnu monarchiu *de iure divino* a súčasne opodstatnenosť feudalizmu.¹¹⁹⁾ Podobne autor spisu *Murices ... Sive Apologia* roku 1723 zavrhol politickú tézu trnavského právnika M. Bencsika, ktorý na vznik uhorského štátu aplikoval patriarchálnu teóriu opierajúcu sa o násilie.¹²⁰⁾ Bencsik obhajoval feudálny systém pod politickou záštitou absolutizmu a Slovákom prisúdil "okovy otroctva"¹²¹⁾ v zmysle feudálnych vzťahov v absolutistickej monarchii z božej milosti. Bencsik popieral príslušníkom uhorského štátu nemaďarského pôvodu právo na prirodzenú slobodu a rovnosť. Na ich obranu vystúpil autor Apológie teóriou prirodzeného práva a novou štátnou ideológiou uhorského štátu založenou na súhlase, na princípe spoločenskej zmluvy.¹²²⁾ Ideový arzenál v spisku *De servitute* podobne ako v Apológii

117) S teóriou politickej moci v *De servitute* je v úplnej zhode politická idea M. Bela v projekte na premenu feudálneho Uhorska. Pozri aj v pozn. 71a.

118) L o c k e J., *Two Treatises of Government. In the Former, the false Principles and Foundation of Sir Robert Filmer and his Followers are detected and overthrown. The Latter is an Essay Concerning the true Original, Extent and End of Civil-Government.* London 1698 (prvé anonymné vydanie r. 1690). (Prel. J. Král: Dvě pojednání o vládě. V prvním nesprávné zásady a základy sira Roberta Filmera a jeho následovníků se odkrývají a vyvracejí. Druhé je Zkoumání o pravém původu, rozsahu a účelu občanské vlády. Praha 1965.)

119) *Two Treatises of Government.* Český překlad, s. 37-137.

120) B e n c s i k M., *Novissima diæta nobilissima*, s. 106-107.

121) Tamže, s. 152 (pri meste Trenčine).

122) Podrobnejšie o tom V y v í j a l o v á M., *Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia*, s. 369 nm.

je vyjadrený v symboloch, ktorých rekonštrukcia a interpretácia dokazuje tú istú ideovopolitickú orientáciu a svetonázor nositeľa myšlienok nového spoločenského vývoja. V rukopisných *Miscellanea scientifica*¹²³⁾ sa prezentuje Matej Bel výrazným odporcom absolútnej monarchie,¹²⁴⁾ ako stúpenec spoločenskozmluvnej teórie vzniku štátu a z nej vyplývajúceho prirodzeného práva.¹²⁵⁾ Ako obhajca liberalizmu v konštitučnej monarchii vystupuje v projekte na premenu feudálneho Uhorska, vypracovanom v máji 1722,¹²⁶⁾ pri otvorení uhorského snemu, od ktorého sa čakalo, že bude riešiť nanejavš aktuálnu otázku hospodárskeho vývoja v Uhorsku. Problém nevoľného sedliactva a postulát zbaviť ho nevoľníctva korešponduje s Belovými predstavami v projekte na premenu feudálnej ekonomiky. V novej ekonomickej sústave rozlišoval štátne a súkromné hospodárstvo.¹²⁷⁾ Zákonným opatrením navrhoval zmeniť naturálnu rentu v peňažnú.¹²⁸⁾ V poľnohospodárstve rátať so sedliakmi ako so samovýrobcami v oblasti obilnej a živočíšnej produkcie.¹²⁹⁾ Navrhoval zákonom stimulovať rozvoj obchodu, priemyslu a veľkopodnikania, ktoré, v protiklade s merkantilizmom, považoval za rovnako dôležité faktory v celej ekonomickej sústave. V záujme rozvoja obchodu nastolil Bel myšlienku otvoriť Uhorsku prístup k moru. Navrhoval kanálmi spojiť rieku Moravu s Odrou a túto s Vislou, čím by vzniklo vodné spojenie Uhorska s Baltickým morom a cez Jadran by malo prístup aj do Čierneho mora.¹³⁰⁾ Radil venovať pozornosť domácej vodnej do-

123) Pozri v pozn. 71a.

124) V *Miscellanea scientifica* (tom. II, fol. 296) pri štúdiu Hobbesovho *Leviatana* s ideou absolutistického štátu si urobil Bel poznámku odmietajúcu jeho teóriu absolútnej moci: "Multi hodie adprobant hypotheses Thom. Hobbesii, quae sunt periculosae." Hobbesove tézy porovnával s učením S. Puffendorfa, ktorý: "non absolutam urget potestatem, quod est absurdum et periculosum ..."

125) *Miscellanea scientifica*, tom. II., fol. 306n. (o stave prirodzenej rovnosti a slobody), 311n. (o prirodzenom práve) a i.

126) *Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia*.

127) Tamže, p. 1.: "Cum certum sit, nullam oeconomiam privatam, multo minus publicam, sine accurata proventuum acceptorum et insumptorum supputatione ... subsistere aut administrari posse".

128) Tamže, napr. p. 2 (vyplácať vojakom žold v peniazoch), 7, 8 (od sedliakov odkupovať obilie a dobytok za hotové peniaze a v cene stanovenej zákonom) a i.

129) Tamže, p. 7 v odseku: Si privata oeconomia, maiori cum cura et studio institueretur. p. 8 v odseku: Rei frumentariae fructuosa auctio.

130) Tamže, p. 5-6n: (o priemysle a veľkopodnikaní) Quomodo pecuniae intra regnum augeri possint? p. 9-10n.: Quomodo aucta ea ratione naturalia regni sive merces intra regnum natae et paratae ad externos evehi et in regnum pecuniae induci possent? p. 3: (o slobodnom domácom a zahraničnom obchode) Mercatura certis legibus accusatior, liberior et fructuosior, cum externis et domi, institutio. p. 13: Quomodo dicti mercatus facilitari posset? p. 10n.: (o obchode s poľnohospodárskou produkciou) Quantum denique ad privatorum oeconomiam attinet, multis modis eam ditari posset. p. 11, 12: (o splavňovaní domácich riek a o spojení Uhorska s Baltickým morom) "Quo fine necessaria foret, cum intra regnum facilitandae

prave, budovať ju splavňovaním riek a spájaním kanálmi.¹³¹⁾ Na území dnešného Slovenska odporúčal budovať štátne sýpky na obilie pri Dunaji, Váhu, Hrone a Ipli. Odtiaľ vodnou dopravou po splavnených riekach vyvážať obilie a dobytok do európskych krajín.¹³²⁾ Pre vývoz obilia do cudziny navrhoval uzavierať zmluvy s Angličanmi, Holanďanmi, Hamburgčanmi a i.¹³³⁾ Pre export vinárskej produkcie radil zmluvné kontrakty s krajinami, kde sa víno nerodí, napr. s Anglickom, Holandskom, Dánskom, Švédskom.¹³⁴⁾ Navrhoval zákonné opatrenia pre rozvoj banských a kráľovských miest. Do sféry ich hospodárskej správy zaraďoval podniky na ťažbu rúd a manufaktúry na výrobu textilu a na spracúvanie rúd a obrábanie kovov.¹³⁵⁾ Mestám pripisoval dôležitý podiel pri akumulácii peňažného kapitálu a vo forme investícií jeho premenu na priemyselný kapitál.¹³⁶⁾ Rozvoj priemyselného kapitálu navrhoval spôsobom, aby mestá investovali sumu, odvádzanú v podobe daní, do podniku na ťažbu rúd a aby podnik prešiel do rúk majiteľa kapitálu, ktorý doň vložil.¹³⁷⁾ Celú ekonomiku miest a súkromné hospodárstvo podriaďoval správe obchodnej rady.¹³⁸⁾ V politickej nadstavbe navrhoval Bel panovnícku moc obmedziť zákonmi, zaviesť konštitučnú formu vlády, feudálnu šľachtu zákonmi obmedzovať v luxusnom živote a donútiť ju investovať kapitál do poľnohospodárstva a budovania priemyslu.¹³⁹⁾

vecturae caussa, fluviorum per canales, opportuno loco instituendos combinatio; tum imprimis Oderae cum Morava per similes canales coniunctio. Ita enim Hungariae in mare Germanicum vadus aperiretur ... Moravae cum Odera et Oderae, si is ratio status permitteret, cum Vistula coniunctio."

131) Tamže, p. 11; 13 (o budovaní kanálov, o ktorých Bel vopred ubezpečuje, že sa nestanú hrozbou v prípade vojny, ak pri nich vybudujú aj pevnosti).

132) Tamže, p. 11: "granaria ad Tibiscum, Danubium, Ipolam, Granum, Vagum ... et alios fluvios navigabiles instituenda".

133) Tamže.

134) Tamže, p. 11-12.

135) Tamže, p. 5-6 v odseku: Si liberae regiae montanaeque civitates in flore quam optimo conservarentur.

136) Tamže.

137) Tamže, p. 4: "Capitalistae sua capitalia, erga publicam principis et regni fidem, in oeconomiam regni, sub recognitione legalis interesse, elocare teneantur." p. 6: "Cultura fodinarum eiusmodi hominibus elocaretur, qui tantum in eas pecuniarum impenderent."

138) Tamže, p. 5: "Privatorum oeconomiae a consilio instituendo, quod soli ritissime adtenderetur ... Oeconomia urbium, a consilio instituendo, maxima cum cura adtenderetur."

139) Tamže, p. 13: (o panovníkovi vládnucom "tamquam pater patriae", čiže v zhode so zákonmi) 1, 2 (panovník a šľachta obmedzená zákonmi), 4 (zákonmi obmedziť luxusný život šľachty a nakloniť ju investovať do súkromného hospodárstva). Podrobnejšie o Belovom návrhu pozri V y v í j a l o v á M., Projekt Mateja Bela na premenu feudálneho Uhorska z roku 1722. In: Politické, hospodárske a sociálne zápasy na Slovensku v 16. a 17. storočí. Zborník Historického ústavu SAV (prípravený do tlače).

V projekte vychádzal Bel z ideovopolitickej orientácie a z politickej ekonómie Johna Locka, politického a ekonomického teoretika z obdobia anglického raného osvietenstva, ktorého Karol Marx ráta medzi tvorcov klasickej buržoáznej politickej ekonómie.¹⁴⁰⁾ V rukopisnom spisku *De re rustica Hungarorum* nastolil možnosti rozvoja poľnohospodárstva a všetkých hospodárskych odvetví, remeselnej a domáckej výroby u všetkých obyvateľov v Uhorsku, Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Chorvátov, Srbov a Rumunov, ktorých ráta za príslušníkov novodobých národov.¹⁴¹⁾ V spisku *De re vestiaria et moribus Hungarorum* sa vyjadril k sociálnej štruktúre novej pofeudálnej spoločnosti. Za jej základnú zložku ráta sedliactvo, meštianstvo z radu remeselníkov a kupcov, inteligenciu plebejského a meštianskeho pôvodu, a zo zemianstva a šľachty tú časť, ktorá v duchu zákonných opatrení podporuje nový pofeudálny vývoj.¹⁴²⁾

140) Engels Fr., *Anti-Dühring*. Marxova stať z kritických dejín. Bratislava 1962. s. 195.

141) *De re rustica Hungarorum*. Obsah: Cap. I. De negotiis rusticis generatim. Synopsis. Distinctio negotiorum rusticorum. Res pecuaria pertinet ad rem rusticam. Membr. II. De agricultura. Sec. II. De foenisecio, messe, trituratione, granariis et distracti. Cap. II. Negotiis domesticis seu villaticis. Membr. I. De villis Hungariae. Membr. II. De adminiculis et hominibus villaticis. Membr. III. De animantibus villaticis. Pars. II. Occupationibus vitae rusticae. Cap. I. De hortis in genere. Speciatim. De hortis agrestibus. Cap. II. De hortis olitoriiis. Cap. III. De pomariis. Cap. IV. De viridariis. Cap. V. De hortis medicis. Cap. VI. De apibus. Pars III. De occupationibus rei rusticae ineundis. Cap. I. De venatione. Cap. II. De aucupio Hungariae. Cap. III. De piscatione Hungarica.

142) *De re vestiaria et moribus Hungarorum*. Belova novodobá charakteristika roľníckeho a remeselníckeho ľudu a vzdelancov pochádzajúcich z ich radov: "... Slavi ... multique miseriori sorte premuntur, eo ardentius litteris vacant, adeo, ut cum alibi paupertas impedimentum sit litterarum, heic stimulus ... ex pauperculis, ex rusticis in maxima regni lumina et columnina emergunt ... Hunc qui adhibens licet miserrima nati conditione sint, nobilissimis quibusvis et distissimis antecellunt. Sacerdotes saepe et regni consiliarii filii rusticorum sunt. Cetera in educatione rusticorum dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas." (fol. 22) "... Opifices etiam plus plerumque intelligunt ad respublicas gerendas, quam alibi viri docti et academici." (fol. 24) "... Immo rusticam iuventutem his a natura edoctam putes ... iuventutem non plane ineptere educare, etsi qui sunt, qui liberos ruditate, vel miseriae sortis coacti negligunt: tamen ea est his a natura innata fere capacitas voluntasque artis, ut quo miseriores ii sunt, eo maiori labore, industria et contentione ad omne genus artis adipiscendum nitantur. Praestantissimos regni proceres ex pauperrima hominum sorte industria emergere ... solet, malunt plures domesticae se rei, quam publicae adplicare vitamque potius agricultura, quam doctrina iuris et sapientiae occupare. Quapropter multi, licet excellentissimis dotibus praediti, animum a litteris despondentes, adplicant ad stivam, opificium vel quamvis mercandi facultatem." (fol. 26) Kupecké remeslo vzťahoval Bel aj na zemanov: "Neque nobiles erubescunt, quae vel ipsi domi educarunt, vel coemerunt ab aliis, pecora cum quaestoribus commutare." (fol. 26). Belove sociálne názory sú v úplnej zhode s názormi, proklamovanými v *De servitute*. Belov dôraz na tom, že roľnícky a remeselnícky ľud je schopný fyzického a psychického rozvoja, korešponduje s ostrým protestom, vyjadreným v *De servitute* proti Verböczyho výroku, že do nevoľníctva sa dostali niektorí ľudia pro nevedomosť, že sa narodili len pre pluh a bič: "Hoc tamen neutiquam demonstrari posse, dico, quorundam naturam et stupiditatem, ad stivam,

Ideovo patrí spisok *De servitute* ako neoddeliteľná súčasť k Belovmu projektu na ekonomickú, politickú a spoločenskú prestavbu feudálneho Uhorska. Oslobodenie sedliactva z nevoľníckych vzťahov považoval autor za prvoradú podmienku pre rozvoj súkromnej ekonomiky v poľnohospodárskej oblasti. V spisku použil arzenál z predfeudálneho rímskeho práva a ako nositeľ idey nového pofeudálneho vývoja používal ho ako politickú zbraň na zdôvodnenie prechodu odfeudalizmu k novej spoločenskej formácii. Pôvodca, prezentujúci sa politickým a ekonomickým myslením a sociálnym cítením, sám sa rátal za dejepisca, nie za právniku, ako predpokladal Juraj Pavelek.¹⁴³⁾ Vyjadril to v závere, kde konštatoval, že medzi všetkými uhorskými dejepiscami nenašiel nikoho, kto by bol problematiku o nevoľnom sedliactve odborne spracoval.¹⁴⁴⁾ Jeho výrok, že sa jej ujal prvý,¹⁴⁵⁾ dá sa interpretovať v takom zmysle, že sa podujal problematiku spracovať ako prvý z uhorských dejepiscov. Zdôvodnenie, že viaceré údaje dejepisca Thuróczyho nenašiel u historikov a preto sa odvoláva na autoritu právnikov,¹⁴⁶⁾ prezrádza skúmateľa starožitností zaoberajúceho sa historickým vývojom. Autorov apel na šľachetných občanov, skúmajúcich a objasňujúcich dejiny Uhorska, aby mu oznámili pripomienky a vlastné poznatky získané o tomto predmete,¹⁴⁷⁾ poukazuje tak isto na historika.

Vplyv erudovaného Mateja Bela (*1684) na mladšieho súčasníka Jána Jonyho (*1695),¹⁴⁸⁾ ktorý študoval v Nemecku právo okolo roku 1717,

et verbera tantum natorum, ad ostendendam memoratae servitutis originem, ab eodem Verboetzio fundamenti loco adlegatam esse. Ex quibus namque verbis hoc colliget auctor eruditissimus? Anne ex negligentia propositae sanctionis, neque obscurato rigorosae legis praecepto? At haec non evincunt, aliquem ad stivam et verbera natum!" *De servitute*, VIII, p. 12.

143) O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva, s. 56.

144) *De servitute*, XIX, p. 31.

145) Tamže.

146) Tamže, VIII, p. 12: "planisque historicorum fundamentis destituti".

147) Tamže, XIX, p. 32.

148) K doterajšiemu skromnému životopisu Jána Jonyho uvádzame novšie biografické údaje, ktoré dopĺňujú i korigujú fakty J. Szinnyeiho (*Magyar írók és élete* munkái. V. Budapest 1897, s. 620n.) Ján Jony sa narodil v Kežmarku 27. (deň pokrstenia) 12. 1695 a žil v Spišskej Novej Vsi. Jeho otec bol Tobiaš Jony (1627-1715), pochádzajúci ze Spišskej Belej, matka Zuzanna Rossmannová alias Holtschuerová. Strýcom bol mu Ján Jony z Ľubice (1675-1744). Zakladateľom rodu bol Tobiaš Jony z Ľubice (1651-1717), ktorý získal r. 1696 zemiansky armáles pre manželku a dvoch synov. Ján Jony vyštudoval právo v Halle a Jene. Po návratu sa oženil s dcérou zemana a majiteľa baní Gašpara Sontága a Charitas Rothovej menom Dorothea. Zomrel v Spišskej Novej Vsi 26.10.1758 (podľa genealógie uvedenej v súdnom spise - Spišská stolica č. 11/280), r. 1755 podľa doterajšej literatúry. Jeho syn Ján (*1739) údajne získal predikát "janniki" (J. Szinnyei vzťahuje predikát na jeho otca Jána Jonyho). Za údaje z matrik a zo spisov nobilitačného procesu ďakujem Dr. Ivanovi Chalupeckému, vedeckému pracovníkovi v Štátnom archíve v Levoči. Genealógia rodiny Jonyovcov sa uvádza v *Közlemények Szepes vár-*

je evidentný v spise *Commentatio historico juridica* napísanom roku 1725 a vydanom roku 1727.¹⁴⁹⁾ Jony prevzal doňho mnohé poznatky z Belovho *Prodromu* vydaného roku 1723, napr. o aristokraticko-demokratickom zriadení Skýtov.¹⁵⁰⁾ Priamo sa odvolával na Belove spisy a aj konštatoval, že ide v stopách jeho výskumu.¹⁵¹⁾ Bel mu bol vedeckou autoritou, nazýval ho "múdrym a neobyčajne bystrozrakým skúmateľom histórie".¹⁵²⁾ a pripísal mu veľké zásluhy v historickom bádaní.¹⁵³⁾ Úvod k čitateľovi v Belovom *Prodrome* prezrádza po štylistickej stránke silný vplyv Lockovej humanistickej elokvencie. Termín psychológa Locka "oceán bytia"¹⁵⁴⁾ si Bel prispôbil pre oblasť svojho odboru ako "šírý oceán dejín".¹⁵⁵⁾ Podobne Jony si ho prispôbil roku 1725 pre doménu vlastného skúmania ako "šírý oceán práva".¹⁵⁶⁾ Bel študoval Lockovo dielo *An Essay Concerning human Understanding*¹⁵⁷⁾ a robil si z neho výpisky roku 1720.¹⁵⁸⁾ Trnavskému právnikovi M. Bencsikovi, proti ktorého politickým názorom je zamierený celý spis *Murices ... Sive Apologia*, dostalo sa kritického odsúdenia aj v Jonyho diele *Commentatio*.¹⁵⁹⁾ Bel mal vysokú erudíciu v oblasti práva. Apológia, ako jeho dielo,¹⁶⁰⁾ dokazuje suverénne poznatky z rímskeho práva,

megye múltjából 4, 1912, s. 113. - V úvode Jonyho spisku *De auctoritate iuris civilis Romanorum* vydaného v Levoči r. 1718 je podpísaný Ján Jony st. z Ľubice (strýc) a Ján Jony ml. zo Spišskej Novej Vsi.

149) *Commentatio historico-juridica de origine et progressu Hunno-Hungarici. Leutschoviae 1727.* (Jony podpísaný: *caus. utr. fori per Hung. jur. advocatus*). Úvod je písaný v Spišskej Novej Vsi v marci 1725.

150) Tamže, s. 4, 11.

151) Tamže, s. 7: "Matth. Belius, vir de republica literaria et imprimis patriae nostrae rebus meritissimus, in praeclara Exercitatione de literatura Hunno-Scythica ... In quam quidem sententiam ego quoque pedivus ivi." O Belovi sú aj ďalšie zmienky.

152) Tamže, s. 81: "Belius cordatus ille et sagacissimus historiae patriae indagator".

153) Tamže.

154) *An Essay Concerning human Understanding*. 1690. Rozprava o ľudskom rozume. Preklad viacerých kapitol. In: *Novoveká empirická a osvietená filozofia. Antológia z diel filozofov*. Bratislava 1967, s. 56.

155) Pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 525.

156) *Commentatio historico-juridica*, s. 42: "In vastissimo illo Juris Oceano".

157) *Miscellanea scientifica*, tom. II, fol. 281-282. - V *Prodrome* úvod k čitateľovi (písaný v auguste 1723) Bel priamo preplnil symbolmi oceán, plavba, úskalía, nebezpečenstvo stroskotania a i., ktoré sa často vyskytujú v Lockovom spise *An Essay Concerning human Understanding*. Podobné výrazy použil aj Jony v *Commentatio historico-juridica* (úvod písaný r. 1725).

158) Dátum Belovho štúdia Lockovho diela potvrdzuje záznam v jeho rukopisných *Miscellanea scientifica*, tom. II, fol. 297: "Inventa ab A. 1700 ad hodiernum 1720 annum".

159) *Commentatio historico-juridica*, s. 58, 79-80.

ktorým rovnako ako aj v *De servitute* razil cestu na odstránenie feudálnych vzťahov. Spoločenské zriadenie v starovekom Ríme študoval od roku 1710.¹⁶¹⁾ V *De servitute* dokazoval vplyv rímskeho práva na uhorské zákonodarstvo a aj vo *Verböczyho Tripartitum*.¹⁶²⁾ V *Miscellanea scientifica* konštatoval Bel, že o Justinianove *Institutiones iuris civilis* sa opieralo aj *Verböczyho Tripartitum*.¹⁶³⁾ Bel mal intenzívne kontakty so súčasnými učencami najmä z oblasti práva a medicíny, ako potvrdzuje jeho album, do ktorého mu počas návštev v Bratislave vpi-sovali sentencie a pozdravy významné osobnosti z európskych krajín s vyspelejším spoločenským zriadením, a to z Veľkej Británie, Švédska, Holandska, Dánska, Francúzska, Nemecka a i.¹⁶⁴⁾ So spoločenským zriadením sedmohradských Sikulov, vyzdvihovaným v *De servitute*, oboznámil sa Bel počas cesty roku 1716, ktorú absolvoval na trase z Bratislavy po Sedmohradsko.¹⁶⁵⁾ Otázka sedmohradských Sikulov venoval pozornosť od roku 1712.¹⁶⁶⁾ *Parschitiovo* dielo o Sedmohradsku mal Bel vo vlastníctve.¹⁶⁷⁾ Pomery v Zemplínskej a Spišskej stolici poznal Bel z autopsie počas cesty Horným Uhorskom. V *Prodrôme* uverejnil dejiny Spišskej stolice.

Myšlienka vzniku *De servitute* sa dá predpokladať krátko po roku 1716, keď Bel absolvoval cestu po Uhorsku so zámerom získať geogra-

160) Pozri *V y v í j a l o v á M.*, Matej Bel autorom Apológie, s. 517-569. Podrobne o tom *V y v í j a l o v á M.*, Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 461-475. *V y v í j a l o v á M.*, Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia, s. 369-397.

161) *Antiquitates Romanae in nucleo in gymnasio Neosoliensi A. C. sub fideli institutione ven. rev. et cl. Matth. Bel propositae. Quanta sunt, quae ignoramus. A. 1710 die 19. Jan. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 82.*

162) *De servitute*, XII, p. 16, 17; XVII, p. 27-28 a i.

163) Tom. III, fol. 74: "Justinianus in Institut. iuris et ex eo Steph. Verböztius in Tripart. Juris Hung. Prol. tit. 2. adserunt ius naturae esse, quod natura omnia animalia docerit."

164) *Matthiae Belii Album. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 547.* - Matej Bel bol členom učenej spoločnosti londýnskej, parížskej, berlínskej, petrohradskej, jenskej a olomouckej. *K o v á ě - M a r t i n i M.*, *Coagulum vitae et elogii Matthiae Belii. Rukopis z r. 1818 v Országos Evangélikus Levéltár v Budapešti, sign. V/98.*

165) *M a r k u s o v s z k y S.*, *A pozsonyi ág.hitv. evang. lyceum története. Pozsony 1896, s. 156.*

166) *Belov rukopis Hungari et Transylvani aliquot eruditionis fama ex scriptis celebres Anno 1712 collecti. Metropolitana Bibliotheca v Ostrihome, sign. Cat. X Hist. VII/a.*

167) Rukopisné dielo *Chr. Parschitia* (autor sa cituje v *De servitute* XIII, p. 19) *Comitatus regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati*, napísané vo Wittenbergu, sa zachovalo v Belovej pozostalosti. Archív Ráday Könyvtár, sign. k.o.l. Rukopis získal Bel r. 1702 od autorovho brata Daniela, kremnického rektora. Píše v tom v *Collectanea pro historia religionis evangelicorum in Hungaria. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 1153, fol. 12.*

fické poznatky o skúmanom území a prehľad o jeho prírodných podmienkach, ekonomickej situácii a sociálnych¹⁶⁸⁾ a nacionálnych pomeroch.¹⁶⁹⁾ Na vyhotovenie spisku roku 1717 poukazuje predovšetkým odvolávanie sa na pripravovaný Jonyho spisok *Dissertatio de usu et auctoritate iuris Romani*, ktorý v čase, keď sa text *De servitute* písal, nebol ešte vydaný, ale vyšiel roku 1717.¹⁷⁰⁾

Pri určovaní autorstva spisku *De servitute* je dôležitá paleografická stránka rukopisu. Je vyhotovený takým istým kaligrafickým písmom, v takej istej úprave do tlače, v akej boli pripravené Belove autografy *De primo Hunnorum adventu*,¹⁷¹⁾ *De re vestiaria*¹⁷²⁾ a *De re rustica*,¹⁷³⁾ posledné dva avízované v *Prodrome* vydanom roku 1723, v skutočnosti pripravenom do tlače od roku 1719, a rukopisný výťah z *Prodromu* neskôr venovaný Jozefovi Illésházymu roku 1728,¹⁷⁴⁾ keď vyšla aj *Apológia*, v predslove dedikovaná práve tomuto Illésházymu,¹⁷⁵⁾ s ktorým sa Bel osobne dobre poznal.¹⁷⁶⁾ Ide o Belove rukopisy uložené v rozličných archívoch: *De primo Hunnorum* a *De servitute* v ostrihomskej Metropolitnej knižnici, *De re vestiaria* a *De re rustica* v archíve Ráday Könyvtár a rukopisný výťah z *Prodromu* v Rukopisnom oddelení Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti. Dôležité Belove rukopisy sa dostali do Ráday Könyvtár vďaka rodine Rádayovcov,¹⁷⁷⁾ z ktorých Pál Ráday (†1733) bol Belovým priateľom¹⁷⁸⁾ a účastnil sa v hnutí za ná-

168) Prehľad o prírodných podmienkach podal Bel v *Prodrome*. Otázke ekonomického rozvoja v oblasti poľnohospodárstva venoval spis *De re rustica Hungarorum*. K ekonomickej situácii zaujal stanovisko v projekte na premenu feudálneho Uhorska (*Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia*). K sociálnej otázke sa vyjadril v spisku *De re vestiaria et moribus Hungarorum* a *De servitute Hungarica*.

169) Riešenie národnostnej otázky, v úplnej zhode s Belovými politickými, hospodárskymi a sociálnymi názormi, podáva spis *Murices ... Sive Apologia* z r. 1723. Belom vypracovanú ideológiu slovenského novodobého národa pozri V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v *Apológii*, s. 461-475. V y v í j a l o v á M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia, s. 369-397. O slovenskom pôvode M. Bela pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom *Apológie*, s. 562-568.

170) Názov spisku pozri v pozn. 22.

171) Pozri text s pozn. 6.

172) Pozri text s pozn. 7.

173) Pozri text s pozn. 8.

174) Pozri text s pozn. 10.

175) O venovaní *Apológie* Jozefovi Illésházymu pozri V y v í j a l o v á M.: Matej Bel autorom *Apológie*, s. 558-559.

176) Belov rukopis *Comitatus Trentsiniensis*. Strojopisný odpis v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine, sign. C 653, poznámková časť s. 5.

177) Belove autografy sa dostali do Archívu Ráday Könyvtár v druhej polovici 18. storočia.

178) Rozsiahla korešpondencia M. Bela a P. Rádaya v Rukop. odd. Ráday Könyvtár v Budapešti.

boženské a sociálne zrovnoprávnenie protestantov spoločne so Slovákom Pavlom Prileským,¹⁷⁹⁾ Belovým dôverným priateľom.¹⁸⁰⁾ V Belovej pozostalosti v Ráday Könyvtár sú ďalšie jeho autografy,¹⁸¹⁾ medzi nimi rukopis s latinským názvom *De metallis Hungariae*¹⁸²⁾ napísaný cudzou rukou v nemčine. Ak sa podarí objaviť Jonyho rukopis, bude dôležité konfrontovať ho s písmom tohto autografu a vyjadriť sa k jeho autorstvu.

Pavelkovo tvrdenie, že rukopis *De servitute* bol dlhé roky a autora, pod ktorým mal na mysli Jonyho, a že dodatok do poznámky ii o treťom zväzku Belových *Notitií* vydanom roku 1737 bol vpísaný po tomto roku,¹⁸³⁾ je v rozpore s dôležitou skutočnosťou. Keby bol mal Jony rukopis u seba aj roku 1737, bol by v ňom uviedol aj vlastný spis *Commentatio* z roku 1727. Absencia zmienky o tomto diele a najmä avízovaná *Dissertatio de usu et auctoritate*, ktorá vtedy ešte nebola vytlačená, sú nám východiskom pri určení vzniku *De servitute*. V Pavelkovom tvrdení ostáva nezodpovedanou otázka, kedy sa vlastne rukopis, ak by bol Jonyho, dostal k Belovi, keď Jony po roku 1737 by bol dopisoval poznámku do autografu, ktorý v skutočnosti paleograficky a formálnou úpravou a predovšetkým ideovo tvorí organickú súčasť Belových rukopisných prác, napísaných do roku 1722-1723 na ekonomickú, politickú a spoločenskú premenu feudálneho Uhorska.

Text rukopisného *De servitute* je vyhotovený na fóliovom formáte. Obsahuje 19 paragrafov označených rímskymi číslami.¹⁸⁴⁾ Pod textom oddeleným čiarou sú poznámky drobnejším písmom. Text a poznámky sú písané tou istou rukou a tým istým čiernym trvanlivým atramentom. Text a poznámky majú podobu jednoliato písaného rukopisu. Pôvodca sa po vyhotovení textu neskôr vrátil k rukopisu, podčiarkoval v ňom výroky citovaných autorov a v poznámkach mená spisovateľov, dodal menšie

179) Pozri o tom V y v í j a l o v á M., O politickom, filozofickom a konfesionálnom charaktere Apológie. In: Historický časopis 25, 1977, s. 266. V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 467-468.

180) Pozri V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 467. Podrobne o tom V y v í j a l o v á M. Matej Bel, politický mysliteľ európskeho formátu, c. št.

181) Hunniaca (sign. k. o. 55/1-2). *Hungariae antiquae periodus Scythica* (k. o. 56). *De fluviis Hungariae* (k. o. 9) *De vinis Hungariae* (k. o. 8) a ďalšie.

182) Pod nadpisom: *Fragmenta ex bibliotheca posthuma M. Belii* (sign. k. o. 7). Rukopis v rozsahu 173 strán nepoznal J. Szinnyei. - Medzi bohatou literatúrou z prírodovednej oblasti zapísal si Bel spisy aj k problematike "metallica" z rokov 1718-1720. *Miscellanea scientifica*, tom. II, fol. 302.

183) O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva, s. 55, 59.

184) Rukopis má dnešnú pagináciu od s. 1-32. Pri citovaní spisku uvádzame po pri paragrafe aj stranu podľa tejto paginácie.

vsuvky a robil slovné inverzie. Na pravé margo prvej strany dopísal názov a krycie meno.¹⁸⁵⁾ Do poznámky ii na 19 strane dopísal prame-
ne.¹⁸⁶⁾ Všetky tieto dodatočné úpravy robil po 19 stranu atramentom, ktorý je dnes dožltá sfarbený, a od strany 20 čiernym atramentom, akým je písaný celý kompaktný text.¹⁸⁷⁾ Zásahy urobené atramentom dnes dožltá sfarbeným sú dobrou orientačnou pomôckou. Dodatočná vsuvka do poznámky ii s odkazom na Taurinovo dielo *Stauromachia* so záznamom o Dóžovom sedliackom povstaní, je dopísaná zažltnutým atramentom a vlastnoručným Belovým písmom. Hneď za ňou nasleduje tou istou Belovou rukou, avšak čiernym atramentom dopísaný dodatok, že Taurinovo dielo je písané v básnických rozmeroch, a odkaz na pagináciu v Belovom tre-
tom zväzku *Notitií* vydaného roku 1737. K poznámke je na margu dopísa-
ný odkaz na dielo L. Tuberona čiernym atramentom.¹⁸⁸⁾ Vsuvka o Tauri-
novom diele *Stauromachia*, ktorá je poslednou úpravou zažltnutým atra-
mentom v rukopise, potvrdzuje, že úpravy týmto atramentom urobil autor
v čase ešte pred rokom 1737. Ďalší dodatok, že Taurinovo dielo má
básnické rozmery, dopísal súčasne s odkazom na tretí zväzok *Notitií*,
kde v Peštianskej stolici písal Bel o Dóžovom sedliackom povstaní a
citoval úryvok z Taurinovho básnického diela. Pochádza teda táto vsuv-
ka z roku 1737 alebo po ňom. Údaj o diele L. Tuberona, Dalmatínca, bol
dopísaný súčasne, keď sa písal text s poznámkami, alebo neskôr.¹⁸⁹⁾
Pri dodatočnej úprave so zažltnutým atramentom bol Belovou rukou do-
písaný aj názov spisku na prvej strane.¹⁹⁰⁾ Krycie meno v genitívnej

185) Bližšie o tom pozri v pozn. 190 a 191.

186) Bližšie o tom pozri v pozn. 188.

187) Popri podčiarkovaní textu dnes zažltnutým atramentom je niekoľko pod-
čiarkovaní čiernym atramentom, akým je písaný celý text a poznámky, na s. 2, 3,
6, 11, 13, 14, 15, 16, 18. Úpravy a dodatky atramentom dnes zažltnutého sfarbenia
na s. 6, 7, 11, 12, 17, 18, 19, úpravy a dodatky čiernym atramentom, akým je pí-
saný text a poznámky, na s. 15, 17, 18, 19, 21.

188) Kvôli názornosti citujeme poslednú časť poznámky ii, ktorá nadväzuje na
vsuvku k textu "*belli huius servilis*": "... *elique rerum nostrarum scriptores*
passim. (Text poznámky písaný čiernym trvanlivým atramentom súčasne pri vyhoto-
vení celého textu a poznámok). *Ac in primis Stephanus Taurinus Olomucensis, li-*
bris V. Stauromachiae, seu de crutiatorum servili bello. (Dopísané Belom vlast-
noručne zažltnutým atramentom.) *Liber carmine scriptus Hersico. Adde celeberrimi*
(!) Matthiae Belii (meno dva razy podčiarknuté) *Notitiae Hungariae novae. Tom.*
III. Hist. Comit. Pestiensis. Parte spec. Memb. I. sect. 1. Hist. Urbis Pes-
tiens. Cap. I. § X sequ. p. 48 sequ." (Dopísané vlastnoručne Belom čiernym atra-
mentom, akým je písaný celý text.) Na margu poznámky: "*Ludovicus Tubero Comment.*
de temporib. suis. Lib. X p. 287 sequ." (Tým istým čiernym trvanlivým atramentom,
akým je písaný text.)

189) V *De servitute* sa cituje paginácia spisu L. Tuberona *Commentariorum de*
rebus, quae temporibus ... ešte podľa vydania frankfurtského z r. 1603. Tuberonov
spis neskôr reedoval J. G. Schwandtner v zväzku *Scriptores rerum Hungaricarum*,
vydanom vo Viedni r. 1746, ke ktorému napísal Bel 35-stranový úvod.

190) Kvôli obraznosti uvádzame všetky zmeny v názve: "*Caput. (napísané zažlt-*
nutým atramentom a prečiarknuté čiernym atramentom.) De servitute Hungarica: quos

podobe Lañi Carpathii bolo dopísané Belovou rukou s čiernym atramentom¹⁹¹⁾ podobne, ako je písaná vsuvka v poznámke ii s údajom o Belovom treťom zväzku Notitií.

Pri identifikácii autorstva De servitute bližšie si nevšimol Juraj Pavelek krycie meno pôvodcu, ktoré považoval za pseudonym. Uvedomoval si pritom, že ostáva nevyjasnenou otázka, prečo Jony, keď v poznámkach si vlastnými spiskami priznával totožnosť, zrazu sa rozhodol signovať dielko pseudonymom. Konštatoval nepochopiteľnú kontradikciu v konaní autora, ktorý chcel pred verejnosťou utajiť vlastné meno a pritom ho v poznámkach otvorene prezrádzať.¹⁹²⁾ Nepokúsil sa však analyzovať a dešifrovať použité krycie meno. Lanus Carpathius, v preklade Karpatský mäsiar, je kryptoným, ktorým autor vyjadril nielen sociálny pôvod, ale, súdime, reagoval ním aj na ďalšie skutočnosti. Matej Bel pochádzal z rodiny ovčovského mäsiara, kým Jony patrila do spišskej zemianskej rodiny. Pojmom "Karpatský" vyjadril príslušnosť k územiu ohraničenému Karpatmi. Takto sa vymedzuje územie Slovákov v Apológii.¹⁹³⁾ Pri voľbe kryptonymu Lanus vo význame mäsiar predpokladáme Belovu reakciu proti útokom ideových odporcov, medzi nimi na hrubé urážky predovšetkým nemeckého autora J. Jewerusa, vlastným menom Sebastiana Edzarda, profesora teológie v Hamburgu, ktorý vydal roku 1729 pamflet proti uhorským pokrokovým zmýšľajúcim vzdelancom.¹⁹⁴⁾ Proti Belovi použil najhrubšie osočovanie a urážajúce invectivy, získané od jeho ideových protivníkov v Uhorsku, ktoré sa podnes nesprávne interpretujú a neprávom imputujú v neprospech Mateja Bela. Pred verejnosťou ho spoločensky anatemoval ako "kacírskeho satanáša", čo v skutočnosti, podľa J.D. Bernala, treba vysvetľovať ako spoločenskú kliatbu pre nesúhlas s panujúcim spoločenským poriadkom.¹⁹⁵⁾ Jewerus surovo pripo-

Ius Consuetudinarium Iobbagyones vocat (Výrazným Belovým rukopisom a zaškrtnutým atramentom. Slovo Iobbagyones je podčiarknuté čiernym atramentom). Dissertatio (Napísané čiernym atramentom.) Ad Iobbagyones praestat et det" (Napísané zaškrtnutým atramentom a prečiarknuté čiernym atramentom).

191) Krycie meno "Lañi Carpathii" (genitívna podoba Lanii graficky je vyznačená bodkou nad písmenom n) napísané a dva razy podčiarknuté čiernym atramentom.

192) P a v e l e k J., c. št., s. 58.

193) Murices ... Sive Apologia, s. 66-67: "... Trenchinii ... Tyrnaviae, Modrae, Basinii, Szakolcae cives, imo universi Carpathi, qui longissimo jugo ad Transylvaniam usque porrectus jacet ... Posoniensis ... et Nitriensis ... usque Ujhelinum ... Trenchiniensis, Arvensis (: ut nunc alios taceamus:), Lyptoviensis, Scepusiensis aliisque comitatus a Polonia Carpatho discreti...)

194) Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen in Litauen, vielen Städten Teutschlandes, Hungarn und America. Durch J. Jewerum, Wiburgensem A. C. 1729. Na titulnej strane exempláru, ktorý sme našli len v Ráday Könyvtár v Budapešti, je neskôr pripísané, že spis ako paškvil v Hamburgu verejne spálili a autora v osobe S. Edzarda suspendovali z miesta profesora.

195) B e r n a l J. D., Věda v dějinách. Prel. J. a E. Munkovi, II. Praha 1960, s. 230.

menul Belovi plebejský pôvod a ako vzdelancovi, ktorého sociálne názory ostro odmietal, adresoval slová, v ktorých plný žľče mu vyhodil na oči, že "mal oštat' radšej očovským mäsiarom a sedliakom" ako bol aj jeho otec.¹⁹⁶⁾ Kryptoným doplnil Bel v čase, keď vydanie *De servitute* nebolo už reálne, keď sa presvedčil, že novými myšlienkami nepre-razí múr feudálnych predsudkov. Sme toho názoru, že spisok pôvodne plánoval vydať anonymne, s predstieraným autorstvom mladšieho súčasníka a priateľa Jána Jonyho, kvôli dezorientácii vlastných ideových odporcov. Belovo protifeudálne zmýšľanie bolo známe, dôsledky maliciózneho kampane, organizovanej v jemu nepravých spoločenských kruhoch, trpko zakúšal práve pred rokom 1720.¹⁹⁷⁾ Obviňovali ho z konšpiračnej činnosti, že zhromažďuje vedecký výskum, plány z terénneho prieskumu ako materiál pre vojenské účely niektorej cudzej krajiny.¹⁹⁸⁾ V skutočnosti skúmal Bel prírodné podmienky a ich racionálne využitie pre rozvoj priemyslu a budovanie vodnej dopravy splavňovaním riek a stavbou kanálov, aby sa podporil obchod. Bel si musel hájiť česť a dobré meno proti vymýšľaným ohováračkám a zdovodňovať predsavzatia a zámery, v skutočnosti myšlienku na premenu feudálneho Uhorska, ktoré sa po stavovskom povstaní zmietało v ťažkej hospodárskej kríze. Predvolávali ho k palatínovi, na viedenský dvor a napokon jeho výsluch skončil u podžupana.¹⁹⁹⁾ Za takýchto okolností nesmel Bel pripustiť, aby vznikol o ňom čo len tieň podozrenia, že je autorom politicky exponovaného traktátu, v ktorom odhaľoval vznik feudalizmu, poukazoval na jeho neľudskú inštitúciu nevoľníctva a na jeho neopodstatnenosť a nastoľoval premenu v spoločenské zriadenie zodpovedajúce ľudskej prirodzenosti. Spišský právnik Jony zemianskeho pôvodu, kto-

196) J e w e r u s J., Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen, s. 127: "Sein Vater ist ein Bauer und Schlachter gewesen. O es wäre ihm besser, wenn er auch ein Bauer und Schlachter geworden wäre." Na s. 120: "der Pietistische Satan". Na s. 107 konštatoval, že Bel a jeho kolega na bratislavskom gymnáziu J. Marth mali veľa stúpencov medzi jednoduchým ľudom.

197) Bel písal o tom v *Prodrome*, v úvode k čitateľovi (nepag. s. 1-2), v takom zmysle, že keď chcel pred niekoľkými rokmi (1719) uverejniť niekoľkostránkový oznam na objasnenie a zdôvodnenie svojich zámerov, začali ho volať na zodpovednosť.

198) Bližšie o tom V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 550-552.

199) M. Bel v liste J. Bohušovi, 27.6.1720: "Všbec nemám v úmysle s kýmkoľvek viesť učené hádky ... Ak však ozač bude treba brániť či už povest' alebo moje vlastné predsavzatia pred závištníkmi, vtedy sa Bel nezľakne ani brán pekelných." M. Bel v ďalšom liste J. Bohušovi: "Medzitým som odpovedal na mandát ... cisára. Celá vec sa vybavila u ... nášho podžupana, a to v súkromnom dome, aby som sa tým viac čudoval, ako sa mužovia aj chýrnejšie povesti opovážili ľuhat', že najprv pred palatínom, skoro nato aj pred dvorom bolo treba skladať účty Belovi. Ach, ako ďaleko dnes siahla Arkádia!" Uverejnil R ö s e l H., Listy Mateja Bela v Nemecku. In: Slovenská literatúra 4, 1957, s. 231, 234.

rého autorstvo sa v spisku predstieralo zrejme len pía fraude, nebol by sa po jeho vydaní dostal do terča toľkých útokov, aké hrozili Belovi, vzdelancovi plebejského pôvodu a v tom čase vystavovanému surovým útokom feudálnej spoločnosti. Fingované autorstvo spišského Nemca Jonyho sa malo zámerne prízvukovať aj slovom "naša" v súvislosti so Spišskou stolicou, aby sa umocnil dojem, že pôvodca patrí do jej územnej sféry. Len jednostranný prístup k De servitute a mechanické pripísanie autorstva Jonymu iba na základe zmienky o jeho dvoch spiskoch, bez ohľadu na podrobnejšie skúmanie originálnej pôvodiny, izolovanej od ostatných Belových rukopisov z tohto obdobia, predovšetkým bez akejkoľvek znalosti Belovho písma a najmä jeho ideovopolitickej orientácie, spôsobili, že sa neprávom odňalo autorstvo Belovi práve pri tomto najvýznamnejšom traktáte, ktorý organicky súvisí s jeho monumentálnym projektom na hospodársku, politickú a spoločenskú premenu feudálneho Uhorska. Vysoko erudovaný Matej Bel ako pokročilý tridsiatnik sa práve medzi rokmi 1716-1723 prezentoval prenikavým politickým a ekonomickým myslením a pod vplyvom anglického raného osvietenstva 17. stor. transplantoval do Uhorska myšlienku odstrániť feudalizmus v záujme rozvoja pofeudálnej spoločnosti. Poplatný ideám anglickej buržoáznej kompromisnej revolúcie z roku 1688 predstavoval si ekonomickú, politickú a spoločenskú premenu realizáciou politického kompromisu medzi zárodkom buržoázie a časťou šľachty naklonenej novému spoločenskému vývoju a meštianstvom a sedliactvom v rámci monarchie s konštitučnou formou vlády. S myšlienkou prichádzal práve na začiatku zasadania uhorského snemu roku 1722, od ktorého sa čakalo riešenie akútnej otázky uhorskej ekonomiky. V skutočnosti sa však skončil snem politickým kompromisom medzi absolutistickým panovníkom Karolom III. a uhorskou feudálno-stavovskou šľachtou a v zákonodarstve feudálnoabsolutistickej monarchie sa sankcionovali opatrenia v neprospech práve sedliactva, meštianstva a vznikajúcej buržoázie.

DAS HANDSCHRIFTLICHE WERK MATEJ BELS ÜBER DIE BESEITIGUNG DER LEIBEIGENSCHAFT

Mária Vyvijalová

Resümee

Die Autorin rekonstruiert und interpretiert das handschriftliche Werk Matej Bels, dieses bedeutenden Gebildeten slowakischer Abstammung, Vorkämpfers für die Ideen der Aufklärung in Ungarn im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts. Durch eine Analyse seines ideellen, ideologischen und politischen Denkens identifiziert sie seine neuzeitliche Weltanschauung.

Bel charakterisiert in dieser Schrift die Entstehung des Feudalismus und Absolutismus in Ungarn und begründet die Notwendigkeit seiner Beseitigung. Er datiert die Entstehung des Feudalismus mit der Regierungszeit Stephans I., als die Gesellschaft aus eigenem Antrieb die gesetzgebende und exekutive Gewalt sowie das Donationsrecht an die ungarische Krone und den Herrscher übertrug. Er verweist auf die Praxis im ungarischen Gewohnheitsrecht, wonach die Krone zur einzigen Quelle für die Erteilung von Adelsbesitzungen wurde, aus denen dann die Feudalbesitzungen der einzelnen Familien wurden. Er bringt das Gesetz, mit dem die Macht und das Donationsrecht an den Herrscher übertragen wurden, in Gegensatz zur römischen *lex regia*, nach der die gesamte Macht ursprünglich in der Hand des Volkes lag und dieses sie freiwillig auf den Herrscher übertrug. Er fordert eine Begrenzung des Machtumfanges des Repräsentanten des Staates. Man sollte nur so viel Macht an ihn übertragen, als für den Schutz der persönlichen Freiheit und des Privateigentums der gesamten Gesellschaft dienlich sei. Den ersten Schritt zu einer gesellschaftlichen Differenzierung erblickt er in der Anordnung Stephans, worin dieser den Adligen Heiraten mit Dienstmägden und Frauen im Leibeigenschaftsverhältnis verbot und die Nichtbefolgung mit einer Verstossung in die Leibeigenschaft bestrafte. Er lehnt es ab, Unwissenheit und Armut als Grund für ein Abgleiten in die Leibeigenschaft anzuerkennen. Er weist nach, dass sich aus der Ungleichheit physischer Dispositionen noch keine Rechtsungleichheit ergeben kann. Den Ursprung der Leibeigenschaft erblickt er in den Kriegen und leitet ihn aus dem *Usus* ab, der das Feudalrecht zur Norm erhob. Er illustriert, wie das feudale Gewohnheitsrecht den Bauern seiner Menschenwürde und Gleichheit vor dem Gesetz beraubte und seine

Hörigkeit petrifizierte. Dem Feudalrecht hält er das römische Recht entgegen, von dem die neuzeitliche Theorie des Privateigentums in der Epoche der europäischen Aufklärung ausgegangen war. Im Vorschlag auf Befreiung des Bauern von den Feudalbeziehungen fordert er die Gleichstellung des Bauern mit dem Adeligen, seine Freilassung mittels Entlassungsschein, in Form der Entlohnung für treue Dienste, durch Adoption und Testament. Bei all diesen Arten rechnet er mit der Bereitwilligkeit des Landesherrn, die in einer entsprechenden gesetzlichen Massnahme ihren Niederschlag finden soll. Seines Erachtens bedeutet die Befreiung des Bauern von der Leibeigenschaft eine erstrangige Bedingung für die Aufwärtsentwicklung der Privatwirtschaft. Die Forderung nach einer Geldrente für den Bauern und nach Auszahlung des Solds an die Soldaten in Geld erhebt er als zeitgemässes Postulat, das mit der wichtigen Bedingung zur Unterstützung des Übergangs von der feudalen zur kapitalistischen Ökonomik im Einklang steht. Die in *De servitute* geäusserten Forderungen stehen in vollem Einklang mit dem gesamten Projekt Bels für eine ökonomische, politische und gesellschaftliche Umwandlung des feudalen Ungarns in einen kapitalistischen Staat mit bürgerlicher Gesellschaftsordnung.

Die Verfasserin widmet auch der Frage der Autorschaft des Werkes *De servitute* gehöriges Augenmerk, die im Jahre 1956 zu Unrecht Matej Bel abgesprochen wurde, ohne dass man die wirkliche ideelle, ideologische und politische Orientierung des Autors identifiziert, die ursprüngliche Handschrift paläographisch untersucht und mit den übrigen Autographen Bels verglichen hätte.